

Axularren liburutegia irudikatzen. Erljiozko aipuak Geron

PATXI SALABERRI MUÑOA
patxi.salaberri@ehu.eus

Modo, ecce modo; sine paululum
Agustin Hiponakoa

0.- Literaturan –literatura orotan– garrantzizko atala erreserbatu ohi zaie autoreen eta idazlanen arteko lotura, harreman, filiazio edota jaraunspenaren inguruko azterketei, ezin baita, izan ere, haien argitan baizik ulertu *literatur tradizioa* deitutakoaren eraketa¹.

Burutzeke dugun eginkizuna da hori gurean. Ahalke bagina bezala, funtsezkoen diren haltsar-erriak ere ez ditugu-eta oraino urratu. Lehenbailehen bete beharrekoaren gibelatze eta biharreratze berrituen sintoma, nonbait.

Nolanahi ere, urratu gabeko larre-soro horietan goldatzeari ekiteak berez dakar aurrenik gure idazlerik klasikoena omen den Axularren liburutegia –errealia zein sinboliko-erreferentziala– ezagutzera hurreratzeko premia. Baina, jakina, hura nolakotsua zen irudikatu ahal izateko, haren *Gero* (1643) zipriztintzen duten latinezko aipuetan bilatu beharko dira lehendabiziko gako nagusiak.

Horren harian, bada, eta dagoeneko jorratuak ditugun Bibliakoak alboratuta, iturri anitzeko diruditenetara joko dugu oraingoan, erlijiozko literaturaren esparruko aipu eta erreferentzia bibliografikoetara, hain zuzen.

---

[1] Ikus Curtius 1948: 1976.

Eta entseikarreen bada ere, haiek identifikatzea, sailkatzea eta aztertzea izango da ondoko lerroek bete nahi duten eginkizuna.

1.- Oro har, eta Axularren liburuari luzatutako lehen begiratuan antze-
man daitekeen bezala, *Patrologia* latindar eta greziarreko autore larrie-
nak dira urdazubiarrak *Geron* barrena maizenik darabiltzanak eta esan-
guratsuenak. Bada, halaber, haren garaitik hurbilagoko autorerik ere
(elizburu, teologo, elizgizon...) eta ez dira falta predikazio katolikoetan
ohiko bilakatu ziren testu-iruzkinak edo glosak (interlineala, arrunta eta
Lirakoarena). Bada, azkenik, aipuen otarrea betetzen duen bestelakorik
ere, hain zuzen ere, Elizako tradizioak, Trentoko Kontzilioak, zuzenbide
kanonikoak eta bestek utzitako esaldi solte-laburrak eta aztarna mo-
dukoak.

Horiek horrela, bi izan dira honako lan honi ezarritako xede nagu-
siak: lehena, eta ahal izan denetan, aipuak behar bezala identifikatzea,
Axularrek oker ematen baititu sarritan erreferentziak (iturburuetatik
jaso beharrean, beste inondik garraiatzen zituelako, besteak beste); eta,
bigarrena, jatorrizko aipuak nolakoak ziren erakustea, horrek ageriago
utzi baititzake gure idazlearen jokamoldeak² eta agian aratzago, aldi
berean, hartarako erabili zituen *bitartekari* edota ereduaren abenikoa.

Axularren liburutegi erreala eta sinbolikoa irudikatu ahal izateko
asmoak ere bulkatu gaitu lan eskerga honetara. Emaitzak, horratik, di-
rentxoak dira, besterik gabe: behin-behinekoak eta lauak, nahi bada, eta
inondik ere ez aurretik pentsa zitezkeenak baino gaitzagoak.

Eta edonola ere, aski eta sobera gure idazlearen antzeak eta jeinuak
zinez liluragarria den liburu mardula eta aberatsa sortzeko.

2.- Liburutegia zeharkako hizpide izanik, amaierako Eranskinean bertan
aurki daiteke Axularrek aipatutako autore eta liburu erlijiosoen zerren-
da luzea, beherago ikusiko den bezala, mahaigainean nekez izan zitza-
keen izenburu asko eta askorekin osatua ziurrenik.

---

[2] Ezer gutxi erantsi genezake erreferentziek iturriez eta bestez eman dezaketen argi-
tasunaren garrantziaz. Ohargarrietako bat baino ez aipatzearen, ikus Axularrek
409. orrialdean dakarrena. Torresenetik jaso bada ere (1596, 771), Axularrek “zu-
zendu” egiten du jesuitak emandako erreferentzia, haren “in Iovinian.” delakoaren
ordez “in Joan.” idatziz. San Jeronimoren liburuak, baina, *Adversus in Iovinianum* du
izenburu.

Bi hitzetan adierazita, berrogeita hamar inguru ditugu *Geron* agertzen diren autoreak, Eliz Guraso eta Doktoreak bakarrik aintzat hartuta. Erliziozko erudizio aski orekatua, pentsa genezake, irakurtzeko ohiturarik ez zuten orduko irakurle gehienentzat, ohikoa baitzen horrelako liburuetan inork kontrastatuko ez zituen aipamenak eta aipamenak metatzeko joera³.

Guztiarekin ere, ez da batere eskasa Axularrek egile haietako batzuen zakutoan jarri zituen izenburuen kopurua. Hiponako Agustini, esaterako, toki nabarmena uzten zaio obran zehar; ez kasualitatez, noski, jakina den bezala, gure idazleak Urdazubin bertan barnetik ezagutu zuen ordena erlijioso premontratarak Agustinen erregela baitzuen araubide. Harenetatik, hortaz, ia hogeita hamar obra erreferentziatzen ditu Axularrek⁴, orotara laurogei bat aipu identifikagarri eginez.

Ordena zehatz baten obediencia edo eraginik gabeko liburu asetikoa orekatuagoa ohi zen gainerako Eliz Guraso larrien presentzia, dena den.

Beheragoko harmaila batean burutzen da orekatze hori *Geron*, be-tiere Agustin baino biziki atzerago kokaturik. Trataera naroa izan dutenen bigarren lerro horretan Joanes Krisostomo da lehena, berrogeita hamahiru bat aldiz agertzen baitira haren iruzkinak aipatuta. Akinoko “idi mutu” sakratua, berriz, ez da iristen berrogei aldiz libururatuaz tera. Eta kopuru horien erditik behera ibiliko dira beste Eliz Gurasoen erreferentziak: Gregorio Magno (edo Gregorio I.a, elizburu gisa) zazpi obrarekin agertzen da (22 aipu), Milango Anbrosio hamahiru obrarekin (17 aipu), Estridongo Jeronimo bost obrarekin (11 aipu) eta Basilio Zesareakoa hirurekin (11 aipu).

Axularrek *Gerora* eraman zituen gainerako Eliz Guraso eta Doktoreak behin edo birritan baino ez zituen aipatu, Bernardo Clairvauxkoaren eta Isidoro Hispaliskoaren salbuespenarekin, dozena erdi bat agerpen eskaini baitzion bakoitzari.

Patrologia delakoaren zerrendetan azaltzeko ohorea erdietsi ez duten autoreen sailkapena ere anitza du Axularrek. Dena den, XV-XVII.

[3] Ezin ahantzi, dena den, Bibliatik hartutakoez gainera, literatura klasikoaren esparruko beste berrogei bat autore gehiago ere orrialdetaratu zituela *Geron* barrena (Salaberri, prentsan-b).

[4] Eranskinean adierazi bezala, obra horietako batzuetan zalantzazkotzat hartzen da Hiponakoaren egiletza.

mendeetakoak ditu gehienak eta gogokoenak: “El Tostado” (Alonso Madrigal), “Doktore nafarra” (Martin Azpilkueta), Jeronimo Osorio, Domingo Soto, Francisco Suarez, Francisco Zumel, Surio, etab., guztiak, hemen ere, behin edo birritan baizik ez aipatuak.

Labur-zurrean, eta erraz aurreikus zitekeen bezala, Axularrek erreferentziatzen hartu zituen egileen *canona* ez zen inondik ere urrundu Trentoko Kontzilioaren aurreko Eliza kristauan hedatua zegoen hartatik, hots, ekialdeko Elizaren haizeek ezarritako Basilio Magno eta Joanes Krisostomo⁵ eta mendebaldeko Elizak Doktore handitzat finkatutako Ambrosio Milangoa, Jeronimo Estridongoa, Gregorio Magno eta Agustin Hiponakoa⁶. Eta ez zuen ments izan, halaber, Trentoko Kontzilioaren ondoren berriztatutako *canonaren* eraginik; hartakoak dira, besteak beste, Geron azaltzen diren Bernardo Clairvauxekoa eta Tomas Akinokoa bezalako *Doctores Ecclesiae* “modernoak”.

3.- Axularrek Geroratzen dituen obren kopuruak badu erantsi beharrekorik ere, garai hartan zail baitzen apaiz arrunt batek hainbeste obra zuzenean kontsultatzeko biderik izatea (ik. Salaberri 2016, 44-hk.). Horrek, noski, testu-bitartekaritzaren hipotesira eramango gintuzke berriz ere, edo, nahiago bada, Axularrek, iturburuetara gabe, bestetatik xurgatu zuela planteatzen duen formulaziora.

Baina maiz ohartarazi den bezala⁷, bigarren (edo hirugarren, edo laugarren...) eskuko aipuen erabileraren hipotesi horrek ez du Axularrek berak aitortu ez duen ezer berririk deskubritzen. Liburuaren lehen orrialdean bertan aitortua, gainera. Honela definitzen duen urdazubiarak liburuaren burutzapena: “Escritura saindutic, Eliçaco Doctoretaric eta liburu debozinozcoetaric, Axular Saraco errotorac vildua” (gurea da letra etzana).

Sekreturik ez, beraz, Axularren jokamoldeaz. Eta ezkutukorik izatekotan, *bitarteko* horiek berak lirerateke oraindik.

Nolanahi ere den, hipotesi horren arabera, hirugarren iturbegia –liburu debozinozkoak, alegia⁸– litzateke aipamen eta erreferentzietarako

[5] Axularrek ez zuen ekialdeko hirugarren “maisú ekumenikoa” behin ere aipatu, hots, Gregorio Nazianzokoa (Kapadozia).

[6] Faltan atzematen da panel larri horretan Atanasio Alexandriakoa.

[7] Ikus, besteak beste, Salaberri prentsan (a) eta prentsan (b).

[8] Axularren idazlanak zor bat baino gehiago izan badieziaieke ere, hurrengo lan baterako utziko da zentzu hertsian debozinozko liburu ez diren *silva, loci* eta bestelako erreperitorioen jorratze-lan eskerga.

ur gehien eman ziona. Eta hirugarren hartan aurkituko lirateke, halaber, aurreko beste ur-putzu biei –Eskritura Sainduarenari eta Elizako doktoreenari, hain zuzen– zegozkien aipu asko eta asko ere. Eskuratzeko erraztasunagatik baizik ez bazen ere.

Nabarmen utzi behar da, orobat, deboziozko iturburu horren ezau-garrietan beretan dautzala Geron azaltzen diren aipamen-akats kontaezinen benetako arrazoiak. Izatez, irakurle arruntak inolaz ere kontsultatu edo erkatuko ez zituen erreferentzia “larri” haiek axolagabeki baliatzen ziren liburu aszetikoetan. Besteak beste, haiek ere beste non-baitetik jasotzen zituztelako aipuok. Baina seriotasun-itxurak agindu, eta... Hortik gero, esate baterako, bilduma –ezezagun– zenbaitetako “tomoak” zehaztu beharrarena, homiliak ez zirenean ere “homi.” ipintzeko azturarena, aipuari deus ere ez eranstearena, etab.

Ondoko lerroetan lar azpimarratuko ez den arren, agerikoa izango du irakurleak Krisostomo Eliz Gurasoa gertatu dela akats-jario horretan autorerik kaltetuena⁹. Grezieraz idatzi eta luzaroan latinezko edizio bakanekin egon izanak eragin zuen, nonbait, haren obren aipamenetan zabar(rago) jokatzeko aitzakia¹⁰.

4.- Ohargarria ere da nola, besterenetik garraiatzen duenean, ez dituen Axularrek itzultzera doan testuan agertutako aipu eta erreferentzia guztiak euskarazkora isurtzen, esanguratsuenak edo une hartan ezinbesteko iruditzen zaizkionak baino ez baititu jasotzen¹¹. Era nabarmenean gertatzen da hori, esaterako, Torres-en *Philosophia moral de príncipes* (Burgos, 1596) delakoa bigarren eskuko iturritzat baliatzen duenean:

[9] Ohiko samarra da 129. orrialdeko erreferentziaren eskema: “Chrisosto. homi. 17. tomo 1”. Alegia, aipua ez da “homilia” batetik jasoa, Salmoen “expositio” batetik baizik; zenbakiak ere (“17” irakurri arren, inprenta-moldeetan “117” egon zitekeen jarria) ez du zerikusirik usteko homiliaren ondozkatzeko-zifrarekin, salmoari dagokion zenbakiarekin baizik. Eta ongien irakurtzen den “tomo 1” delakoa ere nekez identifikatu zezakeen/dezake/lezake irakurle xumeak antiokiarraren *Opera omnia* kaleratu zuten bildumen artean. Are okerragoa –sarkastikoagoa?–, oraindik, 280. orrialdekoa: “Vide Chrysost. 4 T.3.” (gurea da letra etzana).

[10] Ildo horretan, ia bost lerroko aipua tartekatu arren, Gerok ez du argitzen nondik hartua den Krisostomoren pasartea (ikus 272 or.). Egia da, halere, aipu hari zegokion erreferentzia tokiz kanpo geratu izana, hurren zetorrena –akastuna hau ere (274 or.)– eraman behar bailuke parean. Biana horrek areagotu baino ez luke egingo zabarkeriaren inpresioa.

[11] Bestalde, jasotakoak garrantzizko erreferentziak izan arren, badirudi urdazubiarrak ez zuela beteegi utzi nahi izan bere testua, “irakurtzaileari” aitortu bezala, ez baitzuen “liburutto haur [...] letratu handientzat eguiten” (19 or.). Hortik, ziurrenik, hainbat egile ospetsuren aipuak bazterturik uztearena, haiek ziotena bereratu arren.

jesuitak egokiro zehazturik eman arren, zenbaitetan Axularrek ez ditu san Ambrosio, Plinio, Plauto, Xenofonte, Rodiginio edota Zizeron bezalakoenetatik hartutakoak aipatzen¹².

Ezin ditu, noski, lan honen amaierako aipamenen zerrendak jaso Axularrek ezkutatuta-edo uzten dituen erreferentzia horiek. Baina badute, desagerturik egoteagatik beragatik akaso, nabarmendu beharrekorik.

Eskura dugun adibide argiena eta esplizituena Metafrastorena da. Metafrastoren erreferentzia ongixko egina agertuko da orrialde batzuk aitzinago, baina hona dakargun lehen adibide honetan, Bonifazio martiriari dagokion honetan (1643, 222), zeharo lurperatua uzten du urdazubiarrak, *a posteriori* izan arren, Torresenetik jaso delako agerikoa bada ere. Honela kaleratu zuen Torresek etsenplua:

solo tuvo una cosa –dize Metaphrastes– muy de alabar (Simon Metaphrast. in eius vita to. 7. li. Pomani) [...]: era muy limosnero, muy charitativo, y grandemente inclinado a hazer bien, y ayudar a todos los necesitados (1596, 797).

Honatx Axularrek berera bihurtakoa:

Gauça bat çuen ona. Bihotz-bera cen, erremusinalari cen [...], probeac faboratçen cituen (1643, 222).

Interesgarria, bada, erreferentziarik ez emate horrek ondoko erreferentzia zehatzaz ahalbidetzen duen irakurketa. Hau da, Metafrastoren aipua –bakarra– normaltasunez ematen ausartzen denerako (1643, 353), Axularrek zalantza gehiegitxo utzia du haren jatorrizko testua erabili izanaz... Zalantza guztiak uxatuta geratzen dira, baiki, aipu-erreferentzia zuzenaren benetako jatorria Torresen obran dagoela (1596, 653) egiaztatzen denean.

5.- Aurreratu bezala, Axularrek darabiltzan aipu erlijiozkoen sistematizazioari erantzun nahi izan zaio artikulu honen amaierako eranskinean, ahal izan denetan haietako bakoitzaren identifikazioa eginez eta lerroak jatorrizkoetara hurbilduta eskainiz¹³.

[12] Adibide gehiagorako, ikus Salaberri 2016, eranskina.

[13] Zerrenda berean emango dira autoreen obrak eta, zeharo ziurak izan gabe ere, mendetan barrena beraiei egotzi izan zaizkienak. Nabarmena da arazo hori Hiponako Agustinen kasuan. Ezaguna da haren sermoi zenbait galdu direla, baina halere tradizioak berari egotzi dizkio galdutako haietan oinarrituak ziruditenak ere. Hori

Oro har, jatorrizko obran agertzen diren bezalatsu identifikaturik dakartza Gerok aipuak. Horrelakoetan, eta arau gisara, jaso besterik ez dugu egingo bertan eskaintzen dena.

Kasu bakanen batean erreferentzia bai baina latinezko euskarririk gabe euskaratua ematen da aipua. Horietan euskarazko pasartearen zati esanguratsuren bat erantsiko da, Axularren aipamen-norabidea argiago gera dakion irakurleari¹⁴.

Zenbaitetan, bestalde, gaizki libururatzen ditu urdazubiarrak –edo dena delakoak– aipuen erreferentziak¹⁵. Eta inoizka, halaber, haplografiagatik edo bestelakoengatik¹⁶, gaizki daude aipuak berak, aldatuak edo desitxuratuak, alegia. Zailtasunak zailtasun, horiek ere zuzen ematen ahaleginduko gara.

Guztien artean ez da falta, jakina, Axularrek *bitarteko* ezagunen baten obretatik hartua denik ere, nahiz eta ez beti zuzen jaso. Multzo horretako azpimarragarrienak oharrez lagundurik eskainiko dira bertan.

Erantsi dezagun, azkenik, ezin izan direla beti egiaztatu Axularrek emandako erreferentziak, frankotan egilea eta laburdura besterik ez baitu eskaintzen, inolako aipurik gabe, hain zuzen; bestetan, garbi asko segitu die gero oker zeudela egiaztatu diren garaiko tradizioei¹⁷.

gertatzen da, esaterako, Cesareo Arlesko santuaren eta besteren hainbat gutun eta homiliarekin. Bestalde, ez da arraroa Axularrek Agustinen obren artean jartzea besterenak direnak (ikus, esaterako, Joan Krisostomoren den lana Hiponakoari esleitua 434. orrialdean).

- [14] Ikus, adibidez, Klimakoren erreferentzia biak, Axularrek jatorrizko liburutik hartuak ez diruditenak, bidenabar esateko. Horrelako aipuen artean, dena den, Hiponakoaren zakutoan kokatzen du Axularrek luzeena (ik. 1643, 133-135).
- [15] 296. orrialdeko erreferentziak, esaterako, zehaztu –bukatu– gabeak dira eta, ondorioz, zeharo generikoak, biei falta baitzaie osagarri garrantzizkoena, hots, “Chris super episto.” delakoari “ad Hebreos”, eta “Chrys. Ho. 48 tom 3.”-ri “In Joannem” zehaztapena. Horrelakoetan ezin argi jakin daiteke non datzan akatsen ardura. Dena den, gorago mahairatutako hipotesia berrestera etor liteke jokamolde hau ere, alegia, beste nonbaiten datzala horren benetako arrazoia: “liburu debozinozko”-etan, hain zuzen. Irakurle arruntak inolaz ere kontsultatuko ez zituen erreferentzia “larri” horiek axolagabeki erabiltzen ziren liburu haietan Besteak beste, haiek ere beste nonbaitetik jasotzen zituztelako aipuok. Eta hortik, gero, bilduma –ezezagun– batego “tomoak” zehaztearena, etab.
- [16] Lanaren izaera dela eta, ez dira hemen aintzat hartuko hiperbatona delakoagatik sortutako aldaketak.
- [17] Nabarmena da, esaterako, luzaroan Hiponako Agustini egotzi izan zaion obra bat, geroago Genadio Marseillakoari bizkarreratuko zitzaiona, baina itxura guztien araber, iturri nagusia (eta Axularren pasarte, hain zuzen) Zelestino I elizburuaren gutun batean duena.

Edozein gisatan, kasuistika zabal horretan, eta ahal izan denetan¹⁸, zuzendu egin dira oker emandako aipuak eta erreferentziak.

6.- Ondoren eskaintzen diren aipuak *ex sacris* esparrukoak dira guztiak, esan bezala. Ondozkatzeko orduan, bestalde, lau bat ataletan sailkatua aurkeztuko da zerrenda: Eliz Gurasotzat hartzen direnak, batetik; garai-kideago edo diren teologoak eta eliz gizonak, bestetik; glosa desberdinak gero; eta, atal laburra osatuz, kontzilio, eliz tradizio eta zuzenbide kanoniko eta zibilari dagozkion aipuekin azken atala.

Oro har, antolamendu alfabetikoa –egileen izenaren arabera¹⁹– erabili da *corpus* guztia atontzeko, parentesi artean egileak noiz jaio eta noiz hil ziren zehaztua utzirik. Haien obrak ere alfabetikoki antolatu dira, ahal izan denetan²⁰.

Edozelan ere, Eliz Guraso eta Doktore omen direnen ataleko autoreak ematean, *Patrologiaren* baitan dituzten ondozkatzeko-irizpideak go-goan hartuz burutu da nagusiki –ez beti– zerrenda. Honelatsu: Agustin Hiponakoa, Jeronimo Estridongoa, Joanes Zonaras, etab.

Hurrengo atalean, berriz, modernoago diren egileen izen edo deitura ezagunenaren arabera antolatu da zerrenda.

Idazlanei gagozkiela, haiek ere izenburuaren arabera emanak agertuko dira zerrendan, alfabetikoki, alegia²¹.

Zerrendak osatze aldera, eta gerta litezkeen kontsultak eta erkaketak errazteko, era berezian saiatu gara *Patrologia* bilduman daramatzaten erreferentziak ere eransten parentesi artean. Erreferentzia edota aipuen amaieran, azkenik, *Gero* liburuan dagokien orrialdea azalduko da; era honetan, alegia: (G 321).

[18] Nahi bezainbeste biribildu gabe geratu behar izan da Krisostomori eta Akinateari dagozkien aipuen eta erreferentzien atala.

[19] Ohikoen eta ezagunen duten izen edo deituraren arabera, esan nahi baita, hau da, batzuetan deituraren arabera, bestetan izena edota ezizenarena baliatuz (eta zeruko hierarkian omen dagokien kalifikatzailea aintzat hartu gabe).

[20] Izenbururik edo ez dutenetan, ohiko antolatze-zenbakiren baten arabera ondozkatu dira.

[21] Inoizka, ordea, batik bat izenbururik ez dutenetan, homilia edo sermoiaren ohiko antolatze-zenbakiaren arabera ondozkatu dira.

7.- Azken azpimarra, bukatzeko: *Geron* zehar aipatzen diren liburuetak asko eta asko eskura izan ez bazuen ere, ezin uka daiteke Axularrek ongi ezagutzen zituela baliatutako funtsezkoenak (Hiponakoa, bereziki, baina baita Akinokoa eta Krisostomo bezalako autoreak ere). Premontretarren arten egindako egonaldi luzean bila daiteke horren arrazoietatik bat, noski. Alabaina, teologia-batxilergoko titulua eskuratzeko unibertsitatean kontsultatu eta irakurri behar izan zituenek eman zioten testu sakroak erabiltzeko behar zituen ezagutza eta gaitasuna.

Salamankan erabilgarri zeukan biblioteka naroa, ordea, nekez izan zezakeen Sarako liburu-kutxa xumea. Bai agian, eta arrunt erraz, ikasle-garaiko oharrak, apunte-kartapazioak, erreferentziazko obra teologikoren bat edo beste eta, nola ez, baita sermoiak prestatzeko baliagarri ziren aszetika eta deboziozko liburu batzuk ere²².

Bibliografia eta helbide elektronikoen zerbait

Axular, 1643, *Gero*, Bordele.

Curtius, Ernst Robert, 1948: 1976, *Literatura europea y Edad Media Latina (I) eta (II)*, Madril.

Guzman, Pedro, 1614, *Bienes de el honesto trabajo y daños de la ociosidad*. Madril.

Salaberri, Patxi, 2000, "Erreferentzia biblikoak *Geron*". *Euskera* 45(3), 1113-1124.

———, 2016, "Geroren iturbegietako baten kariaz". *Egan* 69-3/4, 41-88.

———, 2017, "Gero: hermetikak eta hermeneutikak", in A. Iglesias eta A. Esunza (arg.), *Gotzon Aurrekoetxea lagunarterik hara*. Bilbo, 307-320.

———, prentsan (a), "Axularren lantegian. Iturbegi ezezagun baten erabilera Geroren lehen kapituluaren bilbean".

———, prentsan (b), "Axularren liburutegia arakatzen. Aipu klasikoak *Geron*".

Sang Lee, Won, 2015, *Pastoral Leadership: A Case Study, including Reference to John Chrysostom*. Oregon.

Torres, Juan, 1596, *Philosophia moral de príncipes*. Burgos.

<http://www.documentacatholicaomnia.eu>

<http://patristica.net/latina/>

<http://mlat.uzh.ch/MLS/>

[22] Tartean, hemen aipatu direnak eta ez direnak (Granadako Luisen *Guia* delakoa, esaterako).

ERANSKINA²³

I

ELIZ GURASOAK ETA DOKTOREAK

AGUSTIN HIPONAKOA²⁴ (354 – 430)

Confessiones

1 lib., 12 kap., §19 [PL 32 0670]: *Iussisti enim et sic est, ut poena sua, sibi sit, omnis inordinatus animus.*

(G 423)

8 lib., 1 kap., §2 [PL 32 0749]: *Tenaciter colligabar a [>ex] foemina (G 52)*

8 lib., 3 kap., §7 [PL 32 0752]: *Edendi et bibendi voluptas nulla est, nisi praece-dat esuriendi et sitiendi molestia. Et ebriosi quaedam salsiuscula comedunt, quo fiat molestior ardor, quem cum [> dum] extinguit potatio, fiat [> fit] delectatio. Et institutum est, ut iam pactae sponsae non tradatur statim, ne vilem habeat maritus [datam] quam non suspiraverit [sponsus] dilatam (G 553)*

8 lib., 5 kap., §10 [PL 32 0753]: *Voluntas nova quae mihi esse coeperat [...], non [> nondum] erat idonea, ad superandam priorem, vetustate roboratam (G 47)*

8 lib., 5 kap., §12 [PL 32 0754]: *Cogitationes quibus meditabar in te, similes erant conatibus expergisci volentium, qui tamen superati soporis altitudine remerguntur (G 47)*

8 lib., 5 kap., §12 [PL 32 0754]: *Modo, ecce modo; sine paululum (G 53)*

8 lib., 6 kap., §15 [PL 32 0756]: *Ego iam me abrui, ab illa nostra spe et Deo servire statui; [et hoc] ex hac hora, in loco hoc aggredior (G 53)*

8 lib., 7 kap., §17 [PL 32 0757]: *Dixeram da mihi castitatem et continentiam, sed noli modo. Timebam enim, ne me cito exaudires et sanares a morbo concupiscentiae, malebam expleri quam extinguere (G 52)*

[23] Lan honen luze-laburrak muga, Axularren erreferentzia akastunak ez dira hona eka-rriko. Aski du, beraz, irakurleak hemengo zuzenketekin Gerora jotzea, dagoen aldeaz jabetzeko. Testuen argitze-ahaleginean, bestalde, honako gako hauek erabiliko dira aipuen jatorrizko bertsioa erakusteko: “[ ]”, Axularren aipuan agertzen ez den jatorrizko hitza edo hitz-multzoa; “>”, aurretik doana gabe, ondoren datorren hitza edo hitz-multzoa da jatorrizkoan agertzen dena; “Ø”, hitza edo hitz-multzoa ez da agertzen jatorrizkoan. Galdera ikur bikoitzak (“??”) zalantza adieraziko du, berdin obren egiletzari zein erreferentziei dagokienez.

[24] Ikus, halaber, Alkuino Yorkekoa eta Fastidio Britaniakoa.

10 lib., 29 kap., §40 [PL 32 0796]: *Continentiam iubes, da quod iubes, et iube quod vis* (G 364)

10 lib., 29 kap., § 40 & 31 kap., §45 [PL 32 0796]: *Da quod iubes, et iube quod vis* (G 496)

Contra Litteras Petiliani

3 lib., 7 kap. [PL 43 0352]: *Nec malam conscientiam sanat praeconium laudantis, nec bonam vulnerat conviciantis opprobrium* (G 444)

De bono viduitatis

21 kap., §26 [PL 40 0448]: *Nulla modo [enim] sunt onerosi labores amantium, sed etiam ipsi delectant, sicut venantium, aucupantium, piscantium [vindemiantium, negotiantium, ludo aliquo sese oblectantium]. Nam in eo, quod amatur, aut non laboratur, aut et labor amatur* (G 488)

De Civitate Dei

1 lib., 29 kap. [PL 41 0042]: *[Ille] Cum Deus [> me] adversis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata castigat, aut [> ø] mercedem [> mercedem-que] mihi aeternam pro malis toleratis [> pro toleratis pie malis temporalibus] servat* (G 305)

5 lib., 30 kap. [PL 41 0042]: “Içan çutenean Erromatarrec...” (G 30)²⁵

11 lib., 28 kap. [PL 41 0342]: *Ita [enim] corpus pondere, sicut animus amore fertur, quocumque fertur* (G 486)

De disciplina christiana

§13 [PL 40 0676]: *Male mori times, et male vivere non times [...] Non potest male mori qui bene viverit* (G 216)

De dono perseverantiae

1 kap., §1 [PL 45 0995]: *Potius[que] [hanc] habuit perseverantiam [> ø] unius anni fidelis, et quantum infra excogitari [>cogitari] potest, si donec moreretur fideliter vixit, quam multorum annorum, si exiguum [temporis] ante mortem a fidei stabilitate defecit* (G 457)

*Sententiae delibatae ex Augustino*²⁶

191 senten., *De mala conscientia* [PL 45, 1875]: *Nullae poenae graviores [sunt] quam malae conscientiae, in qua cum Deus non habetur, consolatio non invenitur* (G 429)

[25] Uste izatekoa da Torresenetik jaso delako aipu hau (1596, 791). Halere, Axularrek egoki zuzenduta ematen du haren erreferentzia, hots, Torresen “li.1.” delakoa urdazubiarrak “tom. 5.” idazten du. Beste inon aurreratu dugun hipotesiaren ilduan (Salaberri 2017, 309, 2. oharra), badirudi Hiponakoaren obra enblematikoenak liburutegian izatera bultzatu zuela Axularren prestakuntza erlijioso “agustindarrak” berak.

[26] Prospero Akitaniakoa izan bide zen sententzien biltzailea.

222. senten., *De praecepto Dei* [PL 45, 1877]: *Omne praeceptum leve est amanti* (G 486)

Sermones de Diversis

393. serm., *De poenitentibus*, §1 [PL 39 1716]: *Agens poenitentiam, et reconciliatus cum sanus est, et postea bene vivens, securus hinc exit. Agens poenitentiam ad ultimum et reconciliatus, si securus hinc exit, ego non sum securus [...], poenitentiam dare possum, securitatem dare non possum. [...] Numquid dico, damnabitur? Non dico. Sed dico etiam liberabitur? Non [>>Sed nec dico etiam liberabitur]. Sed [et] quid dicis mihi? Nescio: non praesumo, non promitto; nescio* (G 208-209)

393. serm., *De poenitentibus*, §1 [PL 39 1716]: *Vis te de dubio liberare? Vis quod incertum est evadere? Age poenitentiam, cum [> dum] sanus es. [...] Si sic agis, securus es. [...] Quia egisti poenitentiam eo tempore quo peccare potuisti. Si autem vis agere poenitentiam [ipsam] tunc quando [jam peccare] non potes, peccata te dimisserunt, non tu illa* (G 209)

Sermones de Scripturis de Novo Testamento,

70 serm., *De verbis Evangelii Mt. 11*, §3 [PL 38, 0444]: *Omnia [enim] saeva et immania, prorsus facilia et prope nulla efficit amor* (G 489)

71 serm., *De verbis Evangelii Mt. 12, 13 kap.*, §21 [PL 38, 0456]: *De nullo desperandum est, quamdiu patientia Dei ad poenitentiam adducit, nec de hac vita rapit impium* (G 195)

72 serm., *De verbis Evangelii Mt. 12, 4 kap.*, §5 [PL 38, 0468]: *Quid enim est quod vis [>velis] habere malum? [...] Nihil omnino; non uxorem, [non filium,] non filiam, non servum, non ancillam, non villam, non tunicam, postremo non caligam, et tamen vellis [>vis] habere malam vitam? Rogo te praepone vitam tuam caligae tuae. [...] Si [tibi] possent respondere bona tua [>∅] quibus est plena domus tua, quae habere optasti et [>] perdere timuisti, nonne et tibi clamarent? Sicut tu nos bona vis habere, sic et nos volumus bonum habere Dominum* (G 564).

82 serm., *De verbis Evangelii Mt 18, 2 kap.*, §2 [PL 38 0506]: *Neque [nec] damus aliter disciplinam filiis, nisi aliquantum irascendo* (G 275).

98 serm., *De verbis Evangelii Lc. 7*, §5 [PL 38 0594]: *Moles illa imposita sepulchro, ipsa est vis dura consuetudinis, qua premitur anima, nec respirare, nec resurgere [>surgere] permittitur* (G 95)

104 serm., *De Marta et Maria*, 1 kap., §1 [PL 38 0616]: *[Profecto] Maior est suavitas mentis, quam ventris* (G 503).

109 serm., *De verbis Evangelii Lc. 12*, §1 [PL 38 0636]: *Quid fragilius vase vitreo? Et tamen servatur et durat per saecula. Etsi casus vitreo vasi timentur, senectus ei et febris non timetur* (G 60)

109 serm., *De verbis Evangelii Lc. 12*, §4 [PL 38 0637]: *Anni nostri veniunt [inquam], ut eant. Non enim veniunt ut stent nobiscum* (G 62)

164 serm.: *De verbis Apostoli*, §4, 6 [PL 38 0896]: *Tollam quidem sarcinas, sed inanes a sarcinis non dimittam. Tollam sarcinas malas, et imponam bonas* (G 500).

164 serm.: *De verbis Apostoli*, §5, 7 [PL 38 0896]: *Haec sarcina non est pondus onerati, sed alae volaturi; habent enim et aves pennarum suarum sarcinas. Et quid dicimus? Portant illas et portantur. Portant illas in terra, et portantur ab illis in caelo* (G 495)

Sermones de Scripturis de Vetere Testamento

46 serm., *De Pastoribus*, §9 [PL 38, 0274]: *Qui in conspectu populi male vivit, quantum in illo est, eum a quo attenditur occidit* (G 566)

49 serm., *Habitus ad Mensam*, §7 [PL 38, 0323]: *Sicut festuca crescit in trabem, sic ira inveterata fit odium* (G 270)

Enarrationes in Psalmos

33 & 100 (G 428)

36, 2. serm., §16 [PL 36 0372]: *Si vis sustinere laborem, attende mercedem* (G 492)

36, 2. serm., §16 [PL 36 0372]: *Cum [autem] attenderis quid accepturus sis, omnia erunt tibi vilia, quae pateris, nec digna aestimabis, pro quibus illud accipias* (G 493)

36, 2. serm., §16 [PL 36 0372]: *Noli [tantum] attendere qua iturus es [> ø], sed [et] quo iturus [>venturus] es [> sis]* (G 521).

39, §19 [PL 36 0446]: *Non sic est Deus misericors, ut sit iniustus* (G 144)

45, §3 [PL 36 0515]: *Hostem suum invenit, quo confugerat* (G 428)

45, §3 [PL 36 0515]: *Namque si ibi vulnus non sit, sanumque sit illud [>intus hominis] quod conscientia vocatur, ubicumque alibi passus fuerit tribulationes, illuc confugiet, et ibi inveniet Deum* (G 441)

53, §8 [PL 36 0625]: *Omnes sancti adiuvantur a Deo, sed intus, ubi nemo videt* (G 508).

58, §13 [PL 36 0701]: *Puniamus nostra peccata si quaerimus misericordiam Dei. Non potest Deus misereri omnium operantium iniquitatem, quasi blandiens peccatis et [> aut] non erradicans peccata* (G 144)

77, §22 [PL 36 0997]: *Si enim [...] fortasse Deus non perdet nec malos, sine dubio non perdet bonos. Cur ergo non [potius id] eligimus, ubi dubitatio nulla est?* (G 73-74)

127: "Alabaiña erraiten du Erregue Davitec..." (G 502).

127, §10 [PL 37 1683]: *Dulciores sunt lachrymae orantium quam gaudia theatrorum* (G 500).

127, §16 [PL 37 1687]: “Ceren sortcen garenean, hasten gara hiltcen...” (G 62)

137, §3 [PL 37 1775]: *Gaudet iniquus in pompa* [> *popina*], *gaudet martyr in catena* (G 502).

Enarrationes in Psalmos (2)

31, §5 [PL 36 0261]: *Ille enim sperat qui habet* [> *gerit*] *bonam conscientiam* (G 450)

91, §2 [PL 37 1172]: *Melius est in diebus dominicis arare vel fodere, quam choreas ducere* [> *Melius est enim arare, quam saltare*] (G 413)

144, 11 [PL 37 1877]: *Indulgentiam peccatorum promisit Deus, sed crastinum diem quo poeniteas non promisit* [> *Deus conversioni tuae indulgentiam promisit, sed dilationi tuae diem crastinum non promisit*] (G 179)

Enchiridion de Fide, Spe et Charitate

65 kap. [PL 40 0262]: *In actione autem poenitentiae [...], non tam consideranda est mensura temporis, quam doloris* (G 198)

80 kap. [PL 40 0270]: *Peccata, quamvis magna et horrenda, cum in consuetudinem venerint, aut parva aut nulla esse creduntur, usque adeo ut non solum non occultanda, verum etiam iam praedicanda ac diffamanda videantur* (G 89)

Epistolae

54, *Ad Inquisitiones Ianuarii*, 5 kap., §6 [PL 33 0203]: *Ipsa quoque* [> *quippe*] *mutatio consuetudinis etiam quae adiuvat utilitate, novitate perturbat* (G 92)

Ioannis Evangelium tractatus

12. trat., §13 [PL 35 1491]: *Initium operum bonorum, confessio est operum malorum* (G 531)

Regula ad servos Dei

“De habitu”, §6 [PL 32 1381]: *Ne* [> *nec*] *dicatis vos habere animos pudicos, si habeatis oculos impudicos, quia impudicus oculus animi* [> *cordis*] *impudici est nuntius* (G 392-393)

Retractationes

1 lib., 19 kap., §4 [PL 32, 0615]: *Non irascitur fratri, qui peccato fratris irascitur* (G 276)

??AGUSTIN, HIPONAKOA²⁷

De incauta familiaritate mulierum²⁸

41, 293 serm., §1: “Eztu erraiten Iondone Pauloc, bertce beccatuez beçala, emaztetaco beccatuari deffenda gaquitçala...”(G 398)

De laudibus Hieronymi (ik. Zirilo, Jerusalemgoa)

206 epist.: *Nulla tot diabolus animas rete capit, quod laqueo pessimorum mulierum* (G 340-341)

De vera et falsa poenitentia

4 kap.: “Miserikordios da Iaincoa [...] Baiña gutiac, guiristinoac berac hautatuac, eta ez bertceric” (G 133-135)

10 kap.²⁹: *Si poenitens es, [...] noli facere; si [adhuc] facis, certe poenitens non es* (G 472).

13 kap., §28 [PL 40, 1124]: *Semper doleat, et de dolore gaudeat* (G 501).

17 kap., §33 [PL 40, 1127]: *Multos solet serotina poenitentia decipere* (G 210)

18 kap.: *Qui sero poenitet, non evadet ignem purgatorii* (G 183)

De Vita Christiana³⁰

De vita eremitica ad sororem

28 kap. [PL 32 1461]: *Non quiescit turpe desiderium, quamvis [ei] frigiditas neget effectum* (G 93)

Sermones ad fratres in eremo commorantes³¹

9 serm., *De ira et odio* [PL 40 1251]: *Nec ira consilii est repletus capax [> Nec ira repletus, consilii potest esse capax]* (G 302).

10 serm., *De puritate conscientiae* [PL 40 1252]: *Ad spirituale gaudium hodierna die, fratres charissimi [>dilectissimi], intendo vos invitare. Quod quidem gaudium non operatur divitiarum copia, non fallax mundi gloria, non prolis*

[27] Egile *incertusa* duten idazlanak dira ondokoak, multzo honetako lanak eta sermoiak ez baitira azaltzen Agustinen obra ziurren artean.

[28] Hemen ematen duguna gabe, Torresenetik (1596, 757: “De honest. mulierii, cap. 1”) jasotako erreferentzia egokitua da Axularrena (“Vide Aug., de honestate mulie., cap. 1”); dena den, Agustinenak omen diren hitzak bere egiten –eta itzultzen– baditu ere, ez du haren aipua testuratzten: “Cum omnibus vitiis resistendum diixisset Apostolus contra libidine, non dixit resistere, sed ait, fugite fornicationem. Ac si diceret, reliquis vitiis Deo adiuvante debemus in praesenti resistere, libidinem vero fugiendo superare”.

[29] Ikus P. Lombardo, *Sententiae*, 4 lib., 15, §6.

[30] Ikus Fastidio Britaniakoa, hemen aipatu idazlana ez bide baita Hiponakoarena.

[31] Agustinenak ez bada ere, harena balitz bezala eman ohi da. Horrek, jakina, auzi asko ekarri izan du. Ikus, esaterako, Axularrek –eta bestek– ustez *Ad Fratres in eremoko* sermoi batekoa (17?, 71?) bezala ematen duen pasartea (G 202), hemen Alkuinori egotzi zaiona.

fecunditas, non corporis sanitas, sed tantum [> ø] conscientiae puritas (G 439bis)

16 serm., *De inobedientia [PL 40 1262]: Sed quidam sunt, fratres mei, qui in iuventute sua luxuriose vivere volunt, et si ad senectutem pervenerint, gloriantur, dicentes se continentis esse. Tunc enim eligunt servire castitati, quando libido eos servos habere contemnit. Numquid tales continentis dicendi sunt? Absit. Tales enim praemium non habebunt, quia laboris certamen non habuerunt (G 177)*

17 serm., *De vigilatione et otiositate vitanda [PL 40 1264]: Vigilare ergo, fratres mei [et nolite deficere], quia nec sanctiores Davide nec fortiores Samsone, nec sapientiores Salomone vos esse video [> cognovi] (G 381)*

Sermones de Sanctis

10. serm. [PL 39, 2153]: *Quia etiam [> ø] hac animadversione percutitur peccator ut moriens obliviscatur [sui], qui, dum viveret, oblitus est Dei (G 204)*

Sermones suppositii de Tempore

55 serm. (*In Quadragesima*): *Nec per latam viam diu gaudetur, nec per asperam et angustam longo tempore laboratur. Quia et isti per brevem tristitiam accipiunt vitam aeternam, et illi per [> post] parvum gaudium, patiuntur, sine fine supplicium (G 520).*

57 serm.: *Poenitentia quae ab infirmo petitur, infirma est, poenitentia quae a moriente tantum petitur, timeo ne ipsa moriatur (G 203)*

58 serm., §1: *Non enim qui peccaverit, sed qui in peccatis perseveraverit, odibilis et abominabilis erit Deo (G 464-465)*

88 serm., [22. serm., *De Pharaonis saevitia*, §2]: *Numquam prius Deus deserit hominem, nisi prius ab homine deseratur (G 103)*

88 serm., [22. serm., *De Pharaonis saevitia*, §4]³²: *Quid est quod dixit [Deus]: ego indurabo cor Pharaonis [> eius], nisi cum abfuerit gratia mea, obduret illum nequitia sua? (G 105)*

250 serm., 1 kap.³³: *Nemo dicat, fratres mei [> ø] carissimi [> ø], quod temporibus nostris martyrum certamina esse non posunt [> possint]; habet enim [et] pax nostra martyres suos. Nam [...] libidinem fugere, [...] pars magna martyrii est (G 399)*

250 serm., 2 kap.³⁴: *Inter omnia christianorum certamina sola duriora sunt proelia castitatis, ubi quotidiana est pugna et rara victoria (G 340)*

---

[32] Ikus Anselmo Laongokoaren *Liber Exodus*, 4 kap., 21-23 bertsetak [PL 113 0193C], Agustinena balitz bezala ematen baitu aipua.

[33] Ikus Smaragdo S. Michel-ekoaren *Diadema monacorum*, 99 kap. [PL 102 0688A], Agustinena balitz bezala ematen baitu aipua.

[34] Egile zenbaiten obretan agertutako aipua: Arles-ko Zesareo (470 – 542), Smaragdo S. Michel-ekoa (c.760 – c.840), Metz-eko Amalario (c.775 – c.850), etab.

Soliloquia animae ad Deum

27 kap. [PL 40, 0885]: *Quoties bene agimus gaudent Angeli, et tristantur Dæmones [...] gaudium est enim Angelis [> eis] super uno [peccatore] poenitentiam agente: sed Diabolo, super uno [iusto] poenitentiam deferente* (G 556-557)

Appendix

17 ep., *Pelagii Ad Demetriadem*, 28 kap. [PL 33, 1119]: *Omne opus leve fieri solet, cum eius praemium [> praetium] cogitatur; et spes praemii solatium est laboris* (G 492)

ALKUINO YORKEKOA (c. 735 – 804)

De virtutibus et vitiis liber

13 kap., *De poenitentia* [PL 101 0622C]: *Poenitentia vero [>vera] non annorum numero censetur, sed amaritudine animi*³⁵ (G 198)

14 kap., *De non tardando converti ad Deum* [PL 101, 0624A]: *Festinare debet ad Deum convertendo dum potest unusquisque, ne si dum potest noluerit, omnino cum voluerit, non possit*³⁶ (G 202)

ANBROSIO MILANGOA³⁷ (c. 340 – 397)

Apologia Prophetæ David

9 kap., §47 [PL 14 0869C]: [*Sed hoc*] *piae [>bonae] mentis est, vulnus sentire peccati. Nam qui expertes doloris sunt, non sentiunt vulneris acerbitatem, quod est immedicabilis aegritudinis* (G 425).

Commentaria in Epistolam ad Corinthios 2

1 kap., §22 [PL 17 0281A]: *Sicut in opere malo est tristitia, ita et in emendatione gaudium* (G 440bis)

Commentaria in Epistolam ad Thessalonicenses 2

3 kap., §10 [PL 17 0460A]: *Qui frequenter ad alienam mensam convenit, otio deditus est [>ø], [aduletur necesse est pascenti se]* (G 43)

De Abraham

2 lib., 8 kap., §47 [PL 14 0476B]: *Propositum piae mentis mercedem non expetit, sed pro mercede habet boni facti conscientiam et iusti operis effectum* (G 447)

[35] Agustinen *De Tempore*ko 67. sermoikotzat hartua. Esaldia berdin-berdin agertzen da Rabanus Maurus-en *Homiliae* izenekoa [55. homilia: PL 110 0103C] eta *De ecclesiastica disciplina* delakoan [“De non tardando converti ad Deum” atala: PL 112 1258D].

[36] Beranduago aipu bera emango du R. Maurok ere (c.780 – 856) *De ecclesiastica disciplina* [PL 112, 1259B] eta *Homilia 56 De non tardando converti a peccatis ad Deum* [PL 110, 104B] idazlanetan.

[37] Ikus Maximo Turingoa.

De Elia et ieiunio

9 kap., §32 [PL 14 0708A]: *Condimentum cibi ieiunium est. Quanto avidior appetentia, tanto esca iucundior* (G 492)

De excessu fratris sui Satyrus

1 lib., §10 [PL 16 1293C]: *Non solum [>solus] dolor lachrymas habet, habet et laetitia lachrymas [suas]* (G 501)

De institutione Virginis

7 kap., §50 [PL 16 0317C]: “ama Virginac, are mundu hunetan cenean ere ...” (G 365-366)

De officiis ministrorum

1 lib., 5 kap., §18 [PL 16 0029C]: *Bene sibi conscius, falsis non debet moveri, nec aestimare plus ponderis esse in alieno convitio, quam in suo testimonio* (G 443)

1 lib., 12 kap., §44 [PL 16 0036B]: *Et ideo non secundum forensem abundantiam aestimandam esse [>ø] beatitudinem singulorum, sed secundum interiorem conscientiam* (G 442)

1 lib., 12 kap., §46 [PL 16 0036C]: *Vides convivium peccatoris, interroga eius conscientiam. Nonne gravius omnibus foetet sepulchris?* (G 429)

De Paradiso

15 kap., §75 [PL 14 0313B]: *Multi per nimias iniquitates non sentiunt [> suscipiunt] peccati conscientiam* (G 425)

Enarrationes in XII Psalmos Davidicos

§9 [PL 14 0957D]: *Quis enim puritate et simplicitate pectoris dulcior fructus? Quis cibus suavior quam is, quem animus bene sibi conscius [> conscii], et mens innocentis epulatur?* (G 447)

Epistolarum classis I

18 ep., §12 [PL 16 0975D]: *Non est virginitas quae praetio emitur, non virtutis studio possidetur* (G 363)

63 ep., §85 [PL 16 1212C]: *Quid est iuste vivere, nisi cum tranquillitate vivere?* (G 443)

63 ep., §99 [PL 16 1216B]: *Otiosus Esau amisit primatus benedictionem [> benedictionis], quia maluit [cibum] accipere quam quaerere* (G 43)

Expositio Evangelii secundum Lucam

“Prologus”, § 6³⁸ [PL 15 1531C]: *Soli autem homini, ut rational[bi]le quod accepit, exercent, vitae cursus in labore praescribitur* (G 25)

---

[38] Guzmanenetik hartua (1614, 13). Alabaina, hark ondo adierazitako erreferentzia gaizki jasotzen du Axularrek, hots, “in praefat. in Levit.” (ikus Salaberri 2017).

??ANBROSIO MILANGOIA

De poenitentia

5 kap. [PL 17 0977A]: *Conscientia [>quae] cum non habet [>habeat] loquendi usum, nescit tamen tenere silentium* (G 426)

BASILIO HANDIA, ZESAREAKOA (c. 330 – 379)

Constitutiones monasticae,

4 kap.³⁹: “Emazten artean dabillanac, hequin solhastatceaz atseguin har-
cen duenac...” (G 397)

De Moribus orationes,

Oratio 4, *De Poenitentia: Temperantia in senecta non est temperantia, sed potius incontinentiae quaedam impotentia* (G 176)

Oratio 4, *De Poenitentia: Non enim temporis quantitate, sed animi proposito poenitentia iudicatur* (G 198)

Homiliae

De ira: Neque enim si contra nequitiam desit indignatio et ira, satis eam odio, quo decet, persequi poteres (G 275)

De ira: Sic durant donec convitia, sicut sagittae deficient [sic durant convitia donec sagittae deficient; sic durant, donec contumeliae sicuti sagittae deficient] (G 292)

De ira: Momentanea quaedam insania est ira (G 301)

In Psalmum 33: Oblectatio corporeae voluptatis plus doloris habet quam voluptatis [>jucunditas] (G 383)

In Psalmum 32, §3: Nam et ille misericordiam cum iudicio exhibet, qui in pondere, numero et [>ac] mensura admittitur, cuiusque merita et [>atque] appendit (G 137)

29, *De Poenitentia, §6: Qui spe poenitentiae male agit [>malefacit], modum habet maleficientiae et poenitentia privatus est (G 151)*

7, *In divites avaros: Nemo post vitam, pietatis laudem, praemium ve capiet (G 236)*

7, *In divites avaros*⁴⁰: [Sed] *Quis exitus tui tempus nuntiabit? Quis de mortis genere sponsor? Quot vides [>videmus] repentino, ac vi, casuque extingui, qui prae doloris et spiritus angustia, nec vocem quidem emittere potue-*

[39] Torresenetik jasotako pasartea eta erreferentzia (1596, 757). Nabarmena da -nahiz eta kasu honetan, erredundantziak saihesteko zioa dela medio, justifikatuagoa ere bai- nola itzultzen duen jarraian Axularrek Jeronimorena omen den lerro bat haren erreferentziarik eman gabe.

[40] Aurreko aipuaren jarraipen zuzena da honako hau.

runt? Quot etiam febris a sensu alienos fecit? Quid igitur, expectas tempus, in quo, saepe, rationis tuae compos non eris? (G 236)

BEDA (c. 672-735)

Allegorica expositio in Parabolas Salomonis

2 lib., 13 kap. [PL 91 0978A]: [Recte] pigri vocabulo denotatur, quod [>qui] vult regnare cum Deo, et non laborare pro Deo: delectant praemia cum pollicentur, deterrent certamina cum iubentur (G 48)

BERNARDO CLAIRVAUXKOA (1090 – 1153)

*De colloquio Simonis cum Jesu ex sermone Bernardi*⁴¹

44 atala, §54 [PL 184 0465C]: Nihil praetiosius tempore, et [> sed] heu! nihil eo [> hodie] vilius invenitur [>aestimatur]! (G 159)

De consideratione ad Eugenium,

2 lib., 13 kap., §22 [PL 182 0756B]: Otiositas est [>ø] mater nugarum, noverca virtutum (G 39)

Meditationes de humana conditione

6 kap., §18 [PL 184 0497A]: Omne tempus in quo de Deo non cogitas, hoc te computes perdidisse (G 161)

Sermones de diversis

42 serm., §5 [PL 183 0663D]: In inferno nulla est redemptio (G 616)

Sermones in Cantica Canticorum

24 serm., §2 [PL 183 0895B]: Omnino sufficit adversus os loquentium iniqua, opinio bonorum cum testimonio conscientiae (G 445)

FASTIDIO BRITANIAKOA (V. mendea)

*De Vita Christiana*⁴²

3 kap. [PL 50 0388A]: Sed hoc magis sentire nos convenit, tamdiu unumquemque Dei patientia sustentari, quamdiu nondum peccatorum suorum terminum finemque compleverit [>repleverit]: quo completo [>consummato], eum illico percuti, nec illi ullam veniam iam reservari (G 112)

4 kap. [PL 50 0388B]: Quo exemplo manifeste [>manifestissime] instruimur [et docemur], singulos secundum peccatorum suorum plenitudinem consummari, et tamdiu ut convertantur sustinere [>sustineri], quamdiu cumulum suorum, non habuerint, delictorum consummatum [>ø] (G 125)

---

[41] Gaufrido Clairvauxkoak prestatutako bilduma. Baita Flores seu sententiae ex Bernardo bilduma anonimoan ere (PL 183 1197B).

[42] Geron Hiponako Agustinena balitz bezala emana.

FULGENTZIO RUSPEKOA (c. 463 – c. 533)

7 lib., 2 kap.:⁴³ “Avisatcen cituen Platonec bere discipuluac, har ceçatela, haserre cirenean mirail bat” (G 281)

GENADIO MARSEILLAKOA (? – c. 492)

De Ecclesiasticis Dogmatibus

24 kap. [PL 58 0986C]⁴⁴: *Firmissime [> ø] tenendum [> ø] est [> ø], neminem, etiam baptismatis gratia renovatum, idoneum esse ad superandas diaboli insidias, et ad vincendas carnis concupiscentias, nisi per quotidianum adiutorium Dei, perseverantiam bonae conversationis acceperit* (G 455).

80 kap. [PL 58 0998D]: *Poenitentia aboleri peccata, indubitanter credimus, etiamsi in ultimo vitae spiritu admissorum poeniteat* (G 195-196)

GIGO I LE CHARTREUX, “GIDO KARTUSIARRA” (1083 – 1136)

Vita san Hugonis Gratianopolitani

4 kap., §15-18 [PL 153 0772A-0774D]⁴⁵: (G 393)

GREGORIO I (540 – 604)

De commentario in librum I Regum

6 lib., 2 kap., §5 [PL 79 0420B]: *Celer ergo et facilis victoria, contra[>ø] libidinem [>libidinis] est circumspectio cogitationis: si quoties carnalia obviant, ad aliquid aliud [>omnium] recurramus, quod libidinis incitamentum [>blandimentum] non sit* (G 369)

Dialogi

4 lib., 38 kap. [PL 77 0393A]: *Coepit magnis vocibus clamare: inducias vel usque mane, inducias vel usque mane. Sed cum [haec] clamaret, in istis [>ipsis] suis [>ø] vocibus, de habitaculo suae carnis evulsus est* (G 166)

4 lib., 44 kap. [PL 77 0404A]: *Voluissent [...] sine fine vivere, ut sine fine possent [>potuissent] in [> ø] peccatis [>ø] permanere [> peccare]* (G 611)

4 lib., 44 kap. [PL 77 0404A]: *Ad magnam [ergo] iustitiam iudicantis pertinet, ut numquam careant supplicio, qui numquam voluerunt carere peccat* (G 611)

[43] Ez dago argi akatsa ote den. Axularrek iturritzat hartu ohi duen Torresen liburuaren arabera (1596, 344), Marsilio Ficino-ren *Vita Platonisekoa* da pasartea; baina Diogenes Laertiok ere badu beste *Vita Platonis* bat (338 or.).

[44] Ikus, halaber, zerrenda honetako Zelestino I.

[45] Torresenetik jasotako erreferentzia (1596, 749). Bi-biek ematen dute “Guidus” egilearen izentzat.

Epistolae

7 lib., 29 ep., *Ad Andream* [PL 77 0884D-0885A]: *Vita [enim] nostra naviganti similis est, [is] namque qui navigat stat [>stet], [sedeat,] iacet [iaceat,]. Vadit, quia impulsu navis ducitur* (G 61-62)

11 lib., 45 ep., *Ad Theoctistam patriciam* [PL 77 1157A]: *In omne [autem] quod agimus [> ø], vel [> ø] extra de nobis agitur [>dicitur], recurrere ad mentis arcana debemus. Et si omnes vituperent, liber tamen est quem conscientia non accusat. Quia et si omnes laudent, liber esse non potest, si hunc conscientia accusat* (G 444)

Homiliae in Evangelia

12 hom. [PL 76 1122B]⁴⁶: *Coepit magnis vocibus clamare, [dicens:] inducias vel usque mane, inducias vel usque mane. Sed cum [haec] clamaret, in istis [>ipsis] suis vocibus, de habitaculo suae carnis evulsus est* (G 166)

34 hom., §4 [PL 76 1248C]: *Dux in praelio eum militem plus diligit, qui, post fugam conversus [>reversus], fortiter hostem premit, quam [illum] qui nunquam fugit [> terga praebuit], nec [>et] unquam [>nunquam aliquid] fortiter fecit [>gessit]. Et [> sic] agricola eam [>illam] [amplius] terram plus [>ø] amat, quae post spinas uberes fructus [> fruges] profert quam eam, quae nunquam spinas habuit et nunquam fertilem fructum [>messem] producit* (G 551)

36 hom., *Evang. Luc. 14, §1* [PL 76 1266B]: *Augent enim spirituales delitiae desiderium in mente, dum satiant: quia quanto magis earum sapor percipitur, eo amplius cognoscitur, quod amplius [>avidius] ametur* (G 491)

37 hom., *Evang. Luc. 14, §1* [PL 76 1275B]: *Ipse enim quotidianus deffectus [corruptionis], quid aliud est, quam quaedam prolixitas mortis?* (G 63)

40 hom., *Evang. Luc. 16, §2* [PL 76 1302C]: *Quid est peccatorum confessio, nisi quaedam vulneris [> vulnerum] ruptio? [...] Et confitendo peccata quid facimus [> aliud agimus], nisi malum quod intus [>nobis] latebat aperimus?* (G 530)

Liber Antiphonarius

Item alia (In agenda morturum) [PL 78 0722C]: *Occurrite [> succurrite] Angeli Domini, suscipientes animam eius* (G 559)

Liber Sacramentorum⁴⁷

[PL 78 0057C]: *Nulla nocebit ei adversitas, si nulla dominetur ei iniquitas* (G 442)

[46] Bi erreferentzia ematen ditu aipu berean (ikus goragoko [PL 77 0393A]). Ematen duen bertsioak, dena den, *Dialogi delakotik hartua* dirudi.

[47] Beste zenbaitetan bezala, “Eliza” da Axularrek ematen duen erreferentzia bakarra. Honetan, halere, Leon I .a elizburua (440-461) dugu lekukotasunik zaharrena daka-rrena [PL 55 0126B].

Moralia

- 5 lib., 39 kap., §70 [PL 75 0720A]: *Tempus [quippe] redimimus, quando ante actam vitam, quam lasciviendo perdidimus, flendo reparamus* (G 167)
- 5 lib., 45 kap., §81 [PL 75 0726B]: *Quasi aqua ignis extinguitur, cum surgente furore animi, sua cuique ad memtem culpa revocatur. Quia erubescit, peccatis [>peccata] non parcere, qui vel Deo vel proximo saepe se recolit parcenda peccase* (G 316)
- 9 lib., 7 kap.⁴⁸: *Depascere dicitur [mors]. Quia sicut ovis depascens herbam, non eam radicitus evellit, sed ita pascit, ut [re]manente radice iterum herba crescat, ut iterum depascatur: ita mors semper depascit miseros, quia semper illis relinquitur vita ut tormenta valeant sustinere* (G 592)
- 9 lib., 65 kap., §98 [PL 75 0193D]: *Fasciculos ad comburendum ligare, est eos qui aeterno igni sunt traditi [>tradendi], pares cum paribus sociare, ut quos similis culpa inquinat par etiam poena constringat* (G 591)
- 9 lib., 66 kap., §101 [PL 75 0915A]: *Quamvis ignis ille non luceat ad consolationem, lucet tamen ut magis torqueat [>Quamvis illic ignis et ad consolationem non lucet, et tamen ut magis torqueat ad aliquid lucet]* (G 587)
- 12 lib., 39 kap., §44 [PL 75 1007A]: *Nihil simplici corde felicius: quia qui [>quo] innocentiam erga alios exhibet, nihil est quod pati ab aliis formidet, habet enim quasi arcem [quamdam] firmissimam [>fortitudinis] simplicitatem suam, nec suspectus est pati, quod se fecisse non meminit* (G 447)
- 12 lib., 39 kap., §44 [PL 75 1007B]: *At contra mens prava semper est in laboribus, quia aut molitur mala quae inferat, aut metuit ne haec sibi ab aliis inferantur* (G 448)
- 15 lib., 10 kap., §11 [PL 75 1086D]: *Tenent [igitur] illum pravae consuetudines, quem semel ceperunt [>coeperunt], atque quotidie duriores existunt, et cum eo [>illo] in pulvere dormient [>dormiunt], quia non nisi cum eius vita finiuntur* (G 94)

Moralia II

- 21 lib., 2 kap. [PL 76 0191C]: *Callidus [namque] adversarius [>hostis] noster, cum ab effectu operis expellitur, secreta cogitatione polluere nititur [>molitur]* (G 375)
- 25 lib., 9 kap., §22 [PL 76 0334A]: *Peccatum quod mox per poenitentiam non diluitur, suo pondere aliud trahit⁴⁹* (G 545)

[48] Ez da *Patrologian* aurkitzen, nahiz eta Axularren garaian ohikoa zen pasarte hau hemen agertu erreferentzietan eskaintzea. Ikus, esaterako, Ch. Schenck-en *Necessaria salutem scientia*, Krems, 1689, 365 or.

[49] *PLk* ematen duen bertsoa: “Peccatum namque quod poenitentia non diluit ipso suo pondere mox ad aliud trahit”. Felipe Diez-en *Concionum dominicarum aestivalium*

HILARIO POITIERSKOA (315 – 367)

Commentarius in Matthaeum

11 kap., 13§ [PL 9 0984B]: *Legis [deinde] difficultatibus laborantes, et peccatis saeculi oneratos ad se vocat [>advocat] (G 483).*

HUGO SAN VICTOR (1096 – 1141)

De Sacramentis christianae fidei

2 lib., 14 part., 5 kap. [PL 176 0560B]: *Si non facis dum potes, [>ø] manifeste [,] ostendis quod non vis (G 202)*

Summa Sententiarum

10 kap., “De poenitentia” [PL 176 0146C]: *Poenitentia est secunda post naufragium tabula (G 530)*

INOZENTZIO I (401 – 417)

Commentarium in VII Psalmos Poenitentiales:

Psalmi 31 [PL 217 1007D]: *Transit actus et remanet reatus [>transit reatus et remanet actus] (G 613)*

ISIDORO HISPALISKOA (565 – 636)

Etymologiae,

10 lib., §212 [PL 82 0389D]: *Piger, quasi aeger pedibus (G 48).*

15 lib., 11. kap., §4⁵⁰ [PL 82 0552B]: *Pyramides est [> ø] genus sepulchrorum quadratum [et] fastigiatum ultra omnem celsitudinem [> excelsitatem] [...] ut a lato incipiant et in angusto finiantur (G 26).*

??Prolegomena

104. kap., §49 [Exemplaria mss. 13, Vaticano-Urbina liburutegia, Codex 1504]: *[Udo] Impone [>fac] finem ludo, quia satis lusisti, Udo (G 376).*

*Synonyma de lamentatione animae peccatricis*⁵¹

2 lib., §45 [PL 83 0856A]⁵²: *Facile agitur quod libenter auditur (G 412).*

(Lyon, 1586, 480 or.) delakoan, ordea, Axularrek darabilen bertsiio literala aurki dai-teke, san Tomasen *Quatuor libros sententiarum* (Erroma, 1557: 2 lib., 36, kuest. bakararra, 1) liburuan bezalatsu, hain zuzen (“ad aliud” da desberdintasun bakararra).

[50] Guzmanenetik jaso da erreferentzia (1614, 16), baina ez latinezko aipua. Guztiarekin ere, Axularrek gaizki ematen du hark ondo idatzitako erreferentzia, ez baita 5. liburua, 15.a baizik.

[51] Isidororen eskuizkribuetan, sarri askotan, *Soliloquia* agertu ohi da izenburu gisa, *Synonymaren* ordez.

[52] Torresenetik jaso (1596, 760). Erreferentziak: “li. 2. Soliloqu[i]or” (Torres), “lib. Soliloq.” (Axular).

2 lib., §61 [PL 83 0859B]: *Vis numquam esse tristis? Bene vive, segura mens tristitiam leviter sustinet, bona vita gaudium semper habet* (G 440bis).

2 lib., §61 [PL 83 0859B]: *Numquam securus est reus animus, mens enim malae conscientiae propriis agitatur stimulis* (G 434-435).

JERONIMO ESTRIDONGOA (340 – 420)

Adversus Iovinianum,

2 lib., §7 [PL 23 0297A]⁵³: *Esus carnum et potus vini, ventrisque saturitas seminarium libidinis est* (G 409).

Commentaria in Oseae

3 lib., *Oseae propheta 14* [PL 25 0937C]: *Quidquid non licet, magis desideratur* (G 359).

3 lib., *Oseae propheta 14* [PL 25 0937C]: *Quod varietate dulce est, assiduitate vilescit [> Et quod raritate dulce est, assuiditate in amaritudinem vertitur]* (G 359).

Quaestiones Hebraicae in Genesim

6 kap., 3 berts. [PL 23 0948C]: “Prometa cerauen, iguriquico cerauela ehun eta hogoy urthez...”(G 123).

Epistolae

22 epist., *Ad Eustochium, Paulae filiam*, §6 [PL 22 0397]: *Periit [ergo] et mente virginitas* (G 369).

123 epist., *Ad Ageruchiam*, §14 [PL 22 1055]: *Libido [...] numquam satiatur, et cum [>ø] videtur [>ø] extincta reaccenditur; usu crescit et deficit* (G 384).

125 epist., *Ad Rusticum monachum*, §11 [PL 22 1078]: *Ama studia litterarum [>scientiam Scripturarum] et vitia carnis non amabis* (G 380).

125 epist., *Ad Rusticum monachum*, §11 [PL 22 1078]: *Facito aliquid boni [>ø] operis, ut diabolus semper te inveniat occupatum* (G 39-40).

125 epist., *Ad Rusticum monachum*, §13 [PL 22 1079]: *Papae, [inquit,] vivere non licet, et fornicari libeat?* (G 379).

148 epist., *Ad Celantiam*, §10 [PL 22 1209]: *Asperam [enim] nobis et insuavem virtutum viam, nimia facit [vitiatorum] consuetudo, quae si in alteram partem transferatur, invenietur [...] semita iustitiae levis* (G 90).

??JERONIMO ESTRIDONGOA

Epistolae

13 epist., *Virginitatis laus*, §16 [PL 30 0175B]: *Omne tempus in quo meliorasse non [>te non meliorem] senseris, [hoc] aestima perdidisse* (G 161).

[53] Torresenetik jaso (ibidem, 771), Axularrek “zuzendu” egiten du jesuitaren erreferentzia, “in Iovinian.” delakoaren ordezkari “in Joan.” idatziz. Baina Jeronimoren liburuen izenburua *Adversus in Iovinianum* da, izatez.

JOANES DAMASKOKOA, “DAMASZENO” (675 – 749)

De orthodoxa fide,

2 lib., §4 [PG 94 0877]: *Hoc est hominibus mors, quod angelis casus* (G 98)

JOANES KASIANO (c. 360 – 435)

De coenobiorum institutis

6 lib., 19 kap. [PL 49 0289A]: *Mulierem [inquit,] ignoro et virgo non sum* (G 369)

10 lib., 6 kap. [PL 49 0370B]: *Mens [enim] otiosa [>otiosi] nihil aliud [cogitare] novit nisi [>quam] de escis atque [>ac] ventre* (G 380)

10 lib., 24 kap.⁵⁴ [PL 49 0395A-0396A]: (G 23)

JOANES KLIMAKO (c. 575 – 649)

Scala Paradisi

8. kap. [PG 88 ????]: “Valentia handia da egunean eguneco descarguaren eguitea” (G 183)

14. kap. [PG 88 ????]⁵⁵: “Nahi dena ičan casto, eta alabaiña arnoan çopatu egon, eta assean ibili...” (G 411)

JOANES KRISOSTOMO ANTIOKIAKOA⁵⁶ (347 – 407)

Ad populum Antiochenum

3 hom.⁵⁷: *Consuetudinis enim vis, et in bonis, et in malis magna* (G 90)

12 hom.: *Ab initio Deus hominem formans, legem illi naturalem indidit. Et quid, tandem, est lex naturalis? Conscientiam nobis expressit, et per se discipulem constituit bonorum et contrariorum scientiam. Non, enim, opus habemus discere quod mala est fornicatio, sed [ab] initio hoc scimus* (G 420)

---

[54] Guzmanenetik jaso (1614, 32). Alabaina, Axularrek gaizki dakar Guzmanek ondo ematen duen erreferentzia, hots, “lib. 18, cap. 14”.

[55] Latinezko aipurik gabe bada ere, jatorrizko pasarteen itzulpen zuzena eskaintzen du Axularrek hemen.

[56] Agerikoa da Axularrek nekez izan zezakeela eskura Krisostomoren liburu-zerrenda guztia, Sang Leek gogoratu bezala, haren garaian hasi baitziren lanen bilduma osoak kaleratzen: “The first attempt to produce a scientific edition of the complete works of John Chrysostom, known as *Saint Johannis Chrysostomi Opera Omnia*, was published by Sir Henry Savile (1549-1622) in eight volumes. The next edition of Chrysostom’s works, entitled *Fronton le Duc, Sancti Joannis Chrysostomi Opera omnia in 12 tomos distributata*, was published in Paris from 1636 to 1642 and called, the <Morel Edition>, published by Frederick and Claude Morel” (Sang Lee 2015, 109-110).

[57] Axularrek, oker, *De poenitentia* liburutik hartua dela dio oharrean: “Hom 3. de poenitentia tomus 3”. Torresenetik jaso izan daiteke (1596, 20).

13 hom.: *Saepe vero ab inimicis non minus lucratur quam ab amicis. Cum enim nobis peccata exprobraverint, etiam invitos, in ipsorum correctionem excitant* (G 28)

37 hom., *De eleemosyna et misericordia: Nam etsi simulat ex neccessitate simulat et egestate, propter saevitatem, et inhumanitatem tuam, quae talibus personis supplicantibus ad misericordiam non flectitur* (G 229)

47 hom.: *Multi hominum Gehennam tantum formidant, ego autem gloriae illius amissionem Gehenna multo amariorem esse dico* (G 577)

50 hom.: *Vis id esse minas? Ipse Dominus es facti: melior efficere et ad minas tantum progreditur, si vero quod absit, minas contempseris, venies ad experientiam. Qui diluvii tempore fuerunt, si minas timuissent, periculum non sustinuissent, et si nos minas timuerimus, periculum non subibimus* (G 618)

*Adversus vituperatores*⁵⁸ *vitae monasticae*

3. kap.⁵⁹: *Cum manna, coelesti cibo, alerentur iudaei, cepas eta alia requirerant; adeo consuetudo valet, tantumque habet roboris* (G 88)

De Lazaro

3. hom.: *Luc. 16: Fieri potest, quod natura est intolerabile, sit leve, si cum alacritate animi suscipiamus* (G 486)

4. concio.: “[...] baiña ez concientciac, eztu behin ere utzten, eta ez etsitcen” (G 424)

4. concio, §5: *Conscientiae increpatio, sacra est anchora non sinens, nos tandem in peccatorum demergi profundum* (G 424)

4. concio.: *Externi iudices, et pecuniis corrumpuntur, et assentationibus delinuntur, et metu simulant. At conscientiae tribunal nulli hominum novit cedere; sed, quamvis dederis pecunias, quamvis mineris, quamvis aliud quodvis feceris, iustam ferret sententiam, adversus peccatoris cogitationes, adeo ut ipse quoque qui peccatum admisit, seipsum condemnet, quamvis nullus alius condemnet* (G 437)

4. concio.: *Ipsorum conscientia per oblatam occasionem insurrexit, momordique illorum animos, efficiens ut nemine compellente, confiterentur sua facinora* (G 440)

Expositio in Psalmos

??*Psalm. 5: Nulla res est tam difficilis quae non fiat facilis spe futurae vitae* (G 491)

---

[58] *Oppugnatores hitza ere erabili ohi da lana identifikatzeko.*

[59] *Krisostomoren Opera omnia delakoan sermoia jasotzen duen liburukia azaltzeko, “Tom. 7” eransten da.*

Psalm. 117: Quando res in maximam inciderit inopiam, tunc tu maxime spera; tunc enim Deus maximam [> maxime] suam ostendit potentiam; non a primordio, sed quando res fuerit maxime desperata [> fuerint plane desperatae ab hominibus] (G 129)

Psalm. 124, §5: Quemadmodum enim deformia [quidem] corpora multis artificiis et indumentis integumentis] indigent, quae naturae deformitatem contegant: quae autem natura pulchra sunt, ipsa per se, etsi nihil extrinsecus deveniat [> advenerit], resplendent: ita etiam in virtute et vitio, in veritate et mendacio, invenire possumus (G 513)

Psalm. 142, §1: Neque enim in eius potestate situm est remittere (G 426)

Homiliae in Genesin

14. hom.: *Genes. 1, §3 [PL 48 ?? 0314A]: Propterea [>quoniam] praecepit Deus ut operaretur [et custodiret] illum [...]. Si enim laboris omnis fuisset [>esset] expers, [protinus] ex nimio [>multo] otio, in ignaviam fuisset [>esset] prolapsus (G 23)*

17 hom., *Genes. 3:8, §2⁶⁰: Neque [enim] alium [ullum] obiurgatorem habebat, et testem peccatorum [sed unicum ullum quen intrinsecus circumferebat] (G 434)*

25 hom., *Genes. 7:6, §2: Antequam implerentur anni promissi, universale introduxit excidium? Et [iam] hoc fuit [>est] sacrae [>suae] misericordiae maximum [argumentum et] indicium. Nam, quoniam vidit [quotidie] incurabiliter illos peccare, et non solum nihil ex indicibili longanimitate [>ineffabili tolerantia] sua proficere, sed et incrudescere ulcera, propterea succidit tempus, ut ne maiori scilicet poenae se obnoxios facerent (G 122)*

64 hom., *Genes. 42, §2: Sicut ebrius cum multum vini [>quando multo vino] ingurgitat, nullum sentit a vino damnum; postea autem sentit [...]; ita et peccatum, donec consummatur [>consummetur], obtenebrat mentem, et quasi densa nubes ita mentem corrumpit [>excaecat]. Deinde conscientia insurgit, et quovis accusatore mentem gravius arrodit, monstrans absurditatem peccati [>facti] (G 427)*

In Acta Apostolorum

6. hom., *Acta Apostolorum 2: Mansuetus sibi ipsi dulcis, et aliis est [> ø] utilis, iracundus vero et sibi insuavis et aliis damnosus (G 294)*

8 hom., *Acta Apostolorum 3: Malam iurandi consuetudinem ab ore nostro auferamus, fraenum imponamus linguae. Nullo hic sumptu opus est, nullus labor exigitur, non indiget magna temporis mora exercitatio: sufficit velle et totum factum est. Res enim haec a consuetudine pendet (G 268)*

[60] Larregi despistatu bide zen Axular honen garraiatzea egitean, nori eta Hiponako Agustini esleitu baitzion alboan eman zuen erreferentzian.

9 hom., *Acta Apostolorum* 3: *Tu horum causa es, qui tam prompte et facile iuras [...] Quod si hoc non esset, sed omnibus esset manifestum quod non iures, crede mihi dicenti, quod vel solo nutu plus crederetur tibi quam iis qui multa [> innumera] iuramenta dederant (G 265)*

10 hom., *Acta Apostolorum* 4: *Consuetudo [enim] est quae postea etiam absque electione fit (G 91)*

35 hom., *Acta Apostolorum* 16: *Quis equus utilis est, is qui in delitiis, vel qui exercetur? Quae navis, quae navigat, vel quae in litore est? Quae aqua, eane quae fluit vel quae stat? Quod ferrum, an quod movetur, an quo nemo utitur? Nunc quidem illud splendet ac argento simile est, hoc autem rubigine consumitur. Tale quidem fit etiam in otiosa onima (G 38)*

36 hom., *Acta Apostolorum* 16: *Sicut enim cum [> si] quis non comedit, dentibus nocet; ita qui comedit [quae] non accomoda stupescere [> stupere] [illos] facit (G 50)*

In Epistulam II ad Corinthios

22 hom., *Ep. 2 ad Corint.* 10: *Sed multis, inquis, Deus dedit privilegium [> spatium], ut in ultima senecta confiterentur. Quid igitur? Numquid et tibi dabit? Fortasse dabit, inquis. Cur dicis: fortasse? Contingit aliquoties. Cogita quod de anima tua deliberas; proinde etiam de contrario cogita, et dic: quid, autem, si non det? Quid, autem, si det? inquis. Dat quidem ipse, verum [tamen] hoc illo certius et utilius (G 73-74)*

In Epistulam II ad Thessalonicenses

2. hom., 1. kap.: *Regni non ita recordemur ut Gehennae. Timor enim promissione potentior est (G 573)*

In Epistulam ad Ephesios

16. hom.: *Nihil boni facere, hoc ipsum est malum facere (G 39)*

In Epistulam ad Hebreos

30 hom., *Hebreos* 12: *Nihil sic confusionem facit gerentis mala, sicut fortis tolerantia patientis, neque in verbis [> verbo] neque in opere reddere vindictam (G 296-297)*

In Epistulam ad Romanos

??12. hom.: *Rom.* 7: *Supplicii expectatio non sinit praesentium voluptatum sensum capere (G 431)*

18 hom.: *Rom.* 11: *Melius quidem fuerit, multumque afferens fiducia, dum adhuc vivis, paupertati egentium succurrere. Si vero istud nolueris vel moriendo generosum quid facias; id enim, licet non multum habeat dilectionis [erga Christum], aliqua tamen est dilectio (G 240)*

In Joannem homiliae

- 3 hom., Joan 1: *Victoria contra iram est, [et] quidem maxima, non cum iniurias ulciscimur, sed cum eas aequo animo toleramus (G 320)*
- 3 hom., Joan 1: *Et quid [, inquit,] mihi pugna opus erat? Quid in iniuriis? Quid contentionibus? Haec et illa pereant, et his omnibus terrenis maledicunt, quae ipsis discordiae materiam praebuerunt (G 282)*
- 25 hom., Joan 3: *Quod si iratus seipsum intueri posset, nulla alterius indigeret admonitione, nihil enim irato [> iratis] turpius (G 281)*
- 47 hom., Joan 7: *Quare enim dives si pauper appelletur ridet? Quam [> quoniam] id falsum novit. Item si nos iniurias ridebimus, magnum erit argumentum quod falso reprehendimur (G 296)*
56. hom., Joan 14: *Nam si pauperes esse permisit, etiam hoc divitum gratia factum est, ut per eleemosynam peccata possint abluere (G 225-226)*
57. hom.: Joan 9: *Neque intelligis omnia potius esse [> ø] amittenda quam tempus. Aurum amittis, potest [> poterit] recuperari; amissum tempus difficulter (G 159)*

In Matthaenum homiliae

10. hom.: Mateo 3: *Neque enim omnis prorsus aetas omnibus [> cunctis] vitiis est opportuna (G 178)*
- 11 hom.: Mateo 5: *Itaque non solum non peccant qui cum causa irascuntur, sed e contra, nisi irascantur [> irati fuerint] peccant. Quoniam [> quia] patientia irrationabilis, vitia seminat, negligentiam nutrit, et non solum malos, sed etiam bonos invitat ad malum (G 274-275)*
- 11 hom., Mateo 5: *Quando ergo homo irascitur, et non vult facere quod ira compellit, caro eius irata est, animus autem non est iratus (G 274)*
- 13 hom., Mateo 5: *Caro quidem diligere inimicum non potest, quia dilectio vel odium carnis in sensu est, animae vero [> autem] in intellectu. Propterea anima, quidem, secundum rationem vertitur; caro autem, invertibilis in passione tenetur (G 272)*
20. hom.: Mateo 6: *Quis enim labor est fratri indulgere conturbanti [> moerenti]? Labor quidem in remittendo nullus; in retinendo autem [> vero] inimitias, maximus. Siquidem iracundia liberari, maximam [> magnam] reddit menti quietem, et valde hoc est facile volenti. Neque enim, necesse est maria transfretare, nec longi itineris peregrinationem subire, nec montium excelsa ascendere [> conscendere], nec pecuniam impendere, nec corpus intendere; sed sufficit velle tantummodo (G 319)*
- 32 hom.: Mateo 19: *Annosa passio, medicamento momentaneo non curatur (G 93)*

36 hom., Mateo: *Omnium vitiorum quasi magistra quaedam atque origo otiositas* (G 42)

39 hom., Mateo 11: *Quod si [...] onus audiendo formidas nimium, atque perhorrescis, non naturae rerum huiusmodi timorem, sed ignaviae tuae [> ø] totum tribue [> attribuas]. Nam si accinctus et praeparatus eris, et nulla desidia effeminatus, cuncta [tibi] facilia [...] videbuntur* (G 485)

40 hom.: Mateo 21: *Amor est animi vacantis passio* (G 379)

50 hom.: Mateo 14: *Qui modestus est in senectute, [eum] cum aetate plurimum iubetur, non magnam suae modestiae mercedem arbitror habiturum* (G 177)

88 hom.: Mateo 27: *Cogita quod [> quia] non est in se, qui vituperat, sed insanit, et non moleste feres contumelias ipsius [> eius]* (G 310)

89 hom., Mateo 27: *Nihil nempe interest sive huic pauperi, sive ipsi Christo dederis* (G 227)

89 hom., Mateo 27: *Nemo his verbis turbetur [...] Non est aequale, ipsum Dominum praesentem alere, cuius praesentia vel lapideum ad se animum attraheret, et propter eius verba dumtaxat pauperes, mendicos, aegrotos alere atque curare* (G 228)

*Sermo contra concubenarios*⁶¹: “Asco da guïçon, eta emazte içaitea, periletan içaiteco, eta egoiteco...” (G 403)

SAILKATU GABEAK

??4, 3. t.: “Eta ezpere beha iaçoçu hasserretua dabillan bati, nola mintço den...” (G 280)

?? 29 hom., 2. tom.: *Laborant peccatores, quamvis adiutorio Diaboli laborem non sentiant* (G 518)

JOANES ZONARAS (1074 – c. 1160)

Annales [Epitome historiarum]

2 tom.⁶²: *Surge carnifex* (G 318)

MAXIMO TURINGOA (? – c. 465)

Homiliae

47. hom., *De eodem iudicio II [PL 57 0335B]*⁶³: *Domini autem traditorem non invenio a iudice esse damnatum. Non enim damnat eum Pilatus, non damnat populus, sed quod gravius est, seipsum [>se ipse] condemnat* (G 435)

[61] Axularrek eransten duen “Tom. 5” delakoa Krisostomoren *Opera omniaren* azken liburukiaren erreferentzia baino ez da. Bertan aurkitzen da “Adversus concubenarios sermo” izenekoa.

[62] Torresenetik jaso (1596, 353). Izena oker jasotzen da Geron, hots, “Zonat.”.

[63] Anbrosio Milangoari esleitu zion Axularrek aipua.

PEDRO DAMIANO (1007 – 1072)

5. ep., 8. kap.⁶⁴: “[...] Pierres Damiano daritçan Doctor batec [...] dio [...] ecen behin guiçon saindu batec iccussi çuela bere espirituan [...] ifernuco suaren erdian escalera bat...” (G 246)

PEDRO LOMBARDIAKOA (c. 1096 – 1164)

Sententiae

4 lib., 15, §6 [PL 192, 0877]: *Si poenitens es [...] noli facere; si [adhuc] facis, certe poenitens non es* (G 472).

4 lib., 48 dist. [PL 192, 0957]: *Sol et omnes creaturae propter peccatum hominis, perdiderunt septem partes suarum virtutum*⁶⁵ (G 567)

SULPIZIO SEBERO (c. 363 – c. 425)

De vita beati Martini:

Lib., §3 [PL 20 0162C]: *Martinus [...] hac me veste contextit* (G 227)

TOMAS AKINOKOA (1224 – 1274)

Commentaria in Physicorum Aristotelis lib.

3 lib.: “Bada erraiten duenic, eta eguia; haurretic poçoin iaten usatcen dena, azquenean poçoiñez haz ditequeyela, eta mantena” (G 92)

Scriptum super Sententiis

4, 14, 4: *Opera [bona] extra charitatem facta, ex condigno nullius boni meritoria sunt, ex congruo vero alicuius dici possunt [...] Quia decet divinam bonitatem, ut ubicumque dispositionem invenit, perfectionem adjiciat [...] Et secundum hoc, opera ista, ad triplex bonum valent; scilicet, ad consecutionem temporalium, ad dispositionem ad gratiam, et assuefactionem bonorum operum* (G 543)

4, 15, 1, 2: 3: *Quamvis homo non possit tempus praeteritum recuperare, potest tamen [in futuro] recompensare illud quod in praeterito fecisse debuisset* (G 168)

Summa Theologicae

1, 2, 7: *Numerus praedestinatorum in superna felicitate locandus, est certus et soli Deo cognitus* (G 112)

[64] Gehigarri gisa, honako hau eransten du testuaren alboan: “& refertur à san Antonino 2 p. sum. cap. 1. s. 5.”, hots, *Secunda pars totius summe maioris*, 1. kap., §5.

[65] Aipu egokitua. Jatorrizkoak honela dio: “Minorata enim fuit lux solis et lunae, aliorumque siderum, per peccatum primi hominis; sed tunc recipiet sol mercedem sui laboris, quia septempliciter lucebit”.

- 1, 20, 4: 5: *Coeteris paribus innocentia dignior est et magis dilecta. Dicitur tamen plus gaudere de poenitente quam de innocente quia plerumque poenitentes cautiores, humiliores et ferventiores resurgunt* (G 550)
- 1, 66, 4, 5: *De tempore nihil est accipere in actu, nisi nunc* (G 154)
- 1, 79, 2: “Erraiten du san Thomasec [...] gure Iaungoicoac ereiña eta landatua daducala gure baithan barrena, iaquin behar diren gaucen iaquiteco,e ta eguin behar direnen eguiteco hacia eta landarea” (G 419)
- 1, 79, 13: *Synderesis dicitur instigare ad bonum, et murmurare de malo* (G 422)
- 1, 102, 3: 21-22: *Nec tamen, illa operatio esset laboriosa sicut post peccatum, sed fuisset jucunda, propter experimentum [? experientiam] virtutis naturae. Custodia etiam illa non fuisset [? esset] contra invasorem [> invasores], sed esset ad hoc, quod homo sibi Paradisum custodiret ne ipsum amitteret peccando* (G 22)
- 1, 114, 1: *Daemones propter invidiam, profectum hominum impedire nituntur; et propter superbiam divinae potestatis similitudinem usurpant, deputando sibi ministros, ad hominum impugnationem: sicut et Angeli Deo ministrant, in determinatis officiis, ad hominum salutem* (G 557)
- 1, 137, 4: *Perseverantia indiget non solum dono habitualis gratiae, sed etiam gratuito Dei auxilio, conservantis hominem usque ad finem vitae. Quia liberum arbitrium de se est flexibile* (G 454)
- 1-2, 87 & 2-2, 79, 4: 4: *Poenae damnatorum in duo genera dividuntur, quae sunt poena damni et poena sensus. Poena damni respondet aversioni a Deo, et poena sensus conversioni ad creaturam* (G 575)
- 1-2, 88, 4: *Poena damni, id est: carentia divinae visionis, carentia divinae praesentiae* (G 575)
- 1-2, 86, 4: *Poena sensus respondet inordinatae conversioni ad creaturam* (G 579)
- 1-2, 113, 7: “Nola beccatuaren arimatic quentceco, eta atheratceo, bi gauça behar baitira...” (G 198)
- 2-2, 4 & hk., eta 14, 3: *Per misericordiam Dei aliquando tales quasi miraculose sanantur* (G 100)
- 2-2, 21, 2: *Magis proprium est Deo misereri et parcere quam punire, propter eius bonitatem infinitam. Illud enim secundum se Deo convenit; hoc autem secundum nostra peccata* (G 138)
- 2-2, 28, 6 (vide Sum. Theol., 2-2, 4 & hk., eta 2-2, 14, 3: *An sit remissibile?*): (G 98-99)
- 2-2, 35, 1: 4: *Peccatum semper est fugiendum; sed impugnatio peccati quandoque est vincenda fugiendo, quandoque vero resistendo. Fugiendo, quando*

- continuata* [> *continua*] *cogitatio perseverans* [> $\emptyset$], *auget incentivum peccati, sicut accidit in luxuria. Resistendo autem, quando cogitatio perseverans tollit incentivum peccati sicut accidit* [> *est*] *in omnibus* [> $\emptyset$] *peccatis* [> $\emptyset$] *praeter* [> $\emptyset$] *luxuriam* [> *luxuria*] (G 400)
- 2-2, 89, 6: 1: “Eguiada eguin diteque iuramentu, Ceruaz, lurraz, Sainduez...” (G 251-252)
- 2-2, 89, 6: 1: “Ezta edireiten eguin çuela egundaiño iondone Pauloc iuramenturic esquiribuz baicen...” (G 256)
- 2-2, 129, 6: 3: *Fiducia est spes roborata, ex aliqua firma opinione* (G 127)
- 2-2, 154, 3-7: “Ordea eztuçu pensatu behar, erremusinac berac, sacramendu batec beçala. *Ex opere operato*, bere indarrez eta botherez, becatua iraunguitcen, eta barccatcen duela” (G 220)
- 2-2, 154, 4: 28 & 29: *Non solum consensus in actum, sed etiam consensus in delectationem est peccatum* (G 369)
- 2-2, 158, 8: *Sicut excessus irae est malus et vitiosus, ita moderatae irae defectus a iusta reprehensione et peccati labe non est immunis* (G 275)
- 3, 1, 3: *Si homo non peccasset Deus incarnatus non fuisset* (G 548)
- 3, 1, 3: 1: “Ama Virginac, are mundu hunetan cenean ere...” (G 365-366)
- 3, 60, 5: 3: *Sicut in statu legis naturae, homines nulla lege exterius data, sed solo interiori instinctu, movebantur ad Deum colendum, ita etiam ex interiori instinctu, determinabatur eis, quibus rebus sensibilibus, ad Dei cultum uterentur* (G 525)
- 3, 62, 6: 5: *Sacramenta veteris legis conferebant gratiam ex opere operantis [...]* *Sacramenta novae legis conferunt gratiam ex opere operato [...]* *Ex attrito per sacramentum fit contritus* (G 528)
- 3, 88, 2: “Hain da handi, eta itsusi bigarren beccatua, behin barccatuz guero, berriz eguiten dena...” (G 470)
- 3, 97, 5: 3: *Ad tertium dicendum, quod ignis ille est instrumentum divinae justitiae punientis. Instrumentum autem non solum agit in virtute propria, et per proprium modum, sed etiam in virtute principalis agentis et secundum quod est regulatum ab eo. Unde quamvis secundum propriam virtutem non habet* [> *habeat*] *quod aliquos cruciet secundum magis et* [> *vel*] *minus, secundum modum praeditum* [> *peccati*]; *habet tamen hoc, secundum quod eius actio modificatur ex ordine divinae justitiae* (G 581-582)
- 3, 98, 3: [Dicit Glossa Hieronymi:] *Melius est non esse, quam male esse* (G 593)
- 3, 99, 1: *Quia peccatum est, contra Deum summum bonum, quod est infinitum* (G 609)

3, 99, 1: *Culpa manet in aeternum, cum culpa non possit remitti sine gratia, quam homo non potest, post mortem acquirere: nec debet poena cessare, quamdiu culpa manet* (G 612)

3, 99, 2: 1: *Deus quantum in ipso est miseretur omnibus. Sed quia [eius] misericordia sapientiae ordine regulatur, inde est, quod ad quosdam non se extendit, qui se misericordiae fecerunt indignos, sicut Daemones et damnati qui sunt in malitia obstinati* (G 615)

3, 99, 3: 3: “Beraz hala ičanen da, ifernuco penetara seculacotzat egtzteco eguiten diruen mehatchuetan ere” (G 617)

III Sententiarum,

1, 1, 2⁶⁶: “Nola Ainguiruac bere adimenduaz erdiets ahal cečan guztia...” (G 98)

??TOMAS AKINOKOA⁶⁷

De eruditione principum

5 lib., 55 kap.⁶⁸: *Qui gloriatur de veste similis est furi glorianti de cauterio; quia propter peccatum Adae usus vestium introductus est* (G 416)

ZELESTINO I (? – 432)

Epistolae et decreta

31 epist., *Ad Episcopos Galliarum*, 6 kap. [PL 50 0532B]: *Firmissime [> ø] tenendum [> ø] est [> ø], neminem, etiam baptismatis gratia renovatum, idoneum esse ad superandas diaboli insidias, et ad vincendas carnis concupiscentias, nisi per quotidianum adiutorium Dei, perseverantiam bonae conversationis acceperit* (G 455)

ZIPRIANO KARTAGOKOA (c. 200 – 258)

De 12 abusionibus seculi

2 kap. [PL 4 0870B]: *Sicut [namque] in lignis ipsa reprobata arbor comparet quae post flores, fructus optimos cultori suo no exhibet; sic et in hominibus ipse reprobus est, quem flos iuventutis deserit [>deseruit], et tamen in sui corporis senectute, bonorum operum [maturus] fructus proferre parvipendit* (G 191)

[66] Orrialde berean birritan emandako erreferentzia.

[67] Pseudo-Tomas edo G. Peraldus bezala ezaguna egilea.

[68] Torresenetik jaso (1596, 779), baina haren erreferentzia (“de Regim. prin. li. 5. c. 55”) Axularrek akats gehiagorekin ematen du (“de Regimine princip. lib. 5. cap. 59.”). Okerrak biak, dena den.

ZIRILO JERUSALENGOA (c. 315 – 386)

Epistola de miraculis Hieronymi

13 kap. [PL 22 0309]: *Nulla tot diabolus animas rete [>reti] capit, quod laqueo pessimarum [> pessimo] mulierum (G 340-341)*

II

TEOLOGOAK ETA ELIZGIZONAK

ALONSO MADRIGAL, “EL TOSTADO”, “ABULENTSEA” (1410 – 1455)

Levitico

Prefazioa⁶⁹: *Ut per operationes variorum sacrificiorum otiositas tolleretur, quae multis malis initium tribuit et fomentum (G 24)*

AZPILKUETA, MARTIN (“DOKTORE NAFARRA”) (1492 – 1586)

Compendium Manualis

17 kap., *De restitutione*, §65: *Qui alienum [>aliena] iniuste retinet, et scit illud se [>ø] debere, si expectat donec [>ø] condemnetur [>condemnari] per iustitiam [>sententiam], peccat mortaliter (G 244)*

17 kap., *De restitutione*, §68: *Decedentes et vita, cum possint et non restituunt, sed legant in testamento, non secure decedunt (G 243)*

BECADELLI, A.

De dictis et factis Alphonsi Regis Aragonum: Commentariorum in eosdem Aeneae Sylvij⁷⁰

2 koment. §7⁷¹: “Federico, icen hunetaco, hirugarren Emperadoreac...” (G 406)

[69] Guzmanenetik jasoa (1614, 17).

[70] Ez da erreferentzia honetan liburuaren egilearen izena aipatzen eta, horren orde, izenburuan azaltzen den Eneas Silvio garaikideari egotzen zaio egiletza. Arrazoia honako hau izan daiteke, hots, A. Becadelli “Panormitanoa”-k lehenago kaleratua zuen *Hermaphroditus* liburu erotiko azkar hedatuaren gaitzespen kristaua eta Eugenio IV elizburuak luzatutako irakurtze-debeku ofiziala. Haren ondorioz hurbildu zen Beccadelli Aragoiko monarkaren itzalpera eta burutu zuen, gero, *De dictis et factis* delakoa.

[71] “Akats” eta guztiz, Torresenetik jasoa (1596, 496: “Aeneas Silv. lib. 2. de dict. et factis Alphonsi Regis num. 7.”), eta Axularrek “egokitua”: “Aeneas Silv. lib. de dictis &

PEDRO BURGOSKOA (1460 – 1536)

Historia de Montserrat

2 kap.⁷²: “Hala halaber frai Ioan Guerin, hain saindu handiaren gaman cegoen harc ere...” (G 353)

CARPENTIER, ALEXANDER (“ANGLOA”) (c. 1429)

Destructorium vitiorum

6 part., 37 kap.: *Libido [> voluptas carnalis] lassari potest, satiari non potest* (G 385)

DIONISIO KARTUSIARRA (CARTHUSIANUS) (1402 – 1471)

De iudicio animae

15 kap.: *poena inflictā [...] poena assumta* (G 158)

DUNS ESKOTO, JOAN (c. 1266 – 1308)

Lib. Sententiarum

4 lib., 15 kuest., 80 fol., 1: 1: *Satisfactio est redditio voluntaria, aequivalentis alias indebiti* (G 497)

ENEAS SILVIO PICCOLOMINI (PIO II⁷³) (1458 – 1464)

De Europa

10 kap.⁷⁴: “Corinthioec bere Erreguearen icendatcean” (G 406).

---

factis Alphonsi Regis. num. 7.”. Ezin ziur jakin, dena den, Torresek ere jatorrizkoa ez zen beste libururen batetik garraiatu ote zuen erreferentzia hura eta, ondorioz, noraino zekien “Panormitanoa”-ren obraren eranskin gisako batez ziharduela datuak ematean. Eranskin hura “Commentarium in eosdem Aeneae Sylvij, quo capitatum cum Alphonsinis contendit” izenekoa zen, eta, irakurria bazuen, testua “ukitu” egin zuen jesuitak, ez baita bertan esaten “nunca bevio vino, lo qual en un hombre Aleman se puede contar por medio milagro” (Axularren itzulpenean: “emperadoreac etçuen bere mendean arnoric edan, anhitz baicen Aleman batentçat” [1643, 406]). Izan ere, ez dirudi, liburuak dioenaren arabera, gizonkoteak hain zorrotz jokatzeko zuenik: “Fridericus imperator extra coenam nunquam utitur vino. In coena lectissimum bibit, & id aqua perdomitum” (gurea da letra etzana).

[72] Torresenetik jaso (1596, 652: “Histo. De nuestra Señora de Monserrate.c.2.”), baina Axularrek zertxobait aldatua emana: “Historia Montis ser., cap. 2”.

[73] Eneas Silviok ez luke, izatez, zerrenda honetan agertu beharko, baina Erromako elizburutzara iritsi izanak jarrarazi digu lerrootan (Salaberri, prentsan-b). Hari egotzen dio Axularrek (edo Torresek, edo bestek) A. Becadelliren obra baten egiletza (ikus gorago).

[74] Torresenetik hartutako anekdota eta erreferentzia (1596, 487: “Aeneas Sylv. De Euro. c. 20”).

JERONIMO OSORIO (1506 – 1580)

De rebus, Emmanuelis regis Lusitaniae

11 lib.: *Apud Synas Indiae populos [>>>>ø], caeci molas trusatiles versando, sibi victum parant (G 33).*

LOPEZ DE ZUÑIGA, DIEGO (1536 – 1598)

Tractatus de voto

1 kuest., §30⁷⁵: *Omnia quae iratus agis, postmodum errata invenies [intelliges] (G 299).*

LUDOLFO SAXONIAKOA (c. 1300 – 1378)

Vita Christi, 1. part., 20 kap.:

Plus valet hic in patientia dies unus, quam in purgatorio annus (G 157)

METAFRASO, SIMEON (X. mendea)

Vita Sanctorum

Die 28 Ianuari, “Vita san Jacobi Monachi”, 3 & 4 kap. [PG 114 1226]⁷⁶: “Hala guerthatu ceican iondoni Iacue penitencialea deitzen çuten hari ere” (G 353)

RIBADENEIRA, PEDRO (1526 – 1611)

Historia Schismatis Anglicani, 1. lib., 7. kap.⁷⁷: (G 351)

SOTO, DOMINGO (1494 – 1560)

In Quartum Librum Sententiarum Commentaria,

5 dist., kuest. bakarra, 4 art.: “[...] diot ecen, eztela ifernuan içanen, elhurric, hormaric eta ez bertce hotz suerteric...” (G 584)

19 dist., 3 ku., 6 art.: *Antiochus propterea non est veniam consequutus, quod poenitentiam non habuit. Sed ob id nobis exemplo propositus est, ut admo- neamur, dolorem peccatorum, qui ex cruciatibus mortis nascitur, fallacem esse saepissime (G 207)*

---

[75] Menandrorena dela esaten da testuan.

[76] Torresenetik jaso (1596, 653: “Metaphrast. in vit. eiusdem die 28. Ianu.”), Axularrek zertxobait aldatua: “Metaphras., in vita eiusdem die 28 Ianuar.”

[77] Torresenetik jaso (*ibidem*, 551).

STAPLETON, TOMAS⁷⁸ (1535 – 1598)

Vita Thomae Mori

12 kap.: “Etçuen behin, gaizqui erran saindu batec, anhitzetan ere, ifer-
nura ioaiteco, hartcen dugun travailluaren erdiaz, erdietz gueneça-
queyela parabisua...”(G 516)

SUAREZ, FRANCISCO (1548 – 1617)

Disputationes Metaphysicae

1 disput., 6 sekzioa, §11: *Voces sunt signa conceptuum* (G 396)

Operis de virtute et statu religionis

De iuramento, 1. lib., 1 kap.: *Iurare est Deum in testem adducere*⁷⁹ (G 251)

Varia Opuscula Theologica

(ed.: 1600, 352 or.): *Quia tunc est in statu peccati* (G 267)

SURIO, LAURENTZIO (1522 – 1578)

Vitae Sanctorum

Vita Arsenii (uztailak 19), 4 tom.: (G 84)

Vita S. Luciae (abenduak 13), 10 tom.: *Non est admodum gratum, o mater, Deo
munus quod qui offert, ideo offert, quia illius usum suprema interdicit dies.
Da dum sana es, ne si moriens dederis, invita dedisse arguaris* (G 239)

VARSEVICIS, CHRISTOPHORO (WARSEWICKI, K.) (1543 – 1603)

De vita et miraculis S. Ambrosii

(ed.: Milan, 1601): [Tu] *Qui [Davidem] secutus es peccantem, sequere [etiam]
poenitentem* (G 472)

ZUMEL, FRANCISCO (1540 – 1607)

In Primam Thomae Commentaria

23 ku., 3 art., 11 disput. (ed.: Venezia, 1597, 543 or.): *Obstinati excaecati [...] ob suam culpam vix aut [fere] numquam utuntur bene prioribus auxiliis, atque ita non accipiunt posteriora illa auxilia, quae reliquis peccatoribus saepe donantur* (G 103)

---

[78] Geron ez da liburuaren egilea aipatzen.

[79] Definizio honen oinarria Hiponako Agustinen *Enarrationes in Psalmos I* 109, 17 dela-
koan badatza ere, Axularrengandik hurbilago ibilitako Suarezzenak dira Geron eman-
dako definiziora gehien hurbiltzen diren hitzak: “ergo dicitur, esse Deum in testem
adducere” (Suarez). Ikus, orobat, Sotok ematen duena: “forma enim iuramenti est
Deus in testem adducere” (*De iusticia et iure*, 8. lib., “De iuramento”, 4 art.).

III GLOSAK

OHIKO GLOSA⁸⁰

Luc. 7⁸¹: *Voluptates semper habent famem sui* (G 384)

Prov. 24: Per agrum hominis pigri atque per vineam viri stulti transire, est vitam cuiuslibet negligentis inspicere, quam urticae vel spinae replent. [...] urtica figurat acediam; si molliter tangis urit; si fortiter astringis, non pungit (G 40-41)

GLOSA INTERLINEALA⁸²

Non duret usque ad occasum solis (G 271)

GLOSA LIRANOA⁸³

Deut. 24: Non occidentur patres pro filiis [Dt 24:16]⁸⁴ (G 566).

Eccles. 29⁸⁵: Sola misericordia comes est defunctorum (G 220)

Genes. 6: Per salsedinem aquarum, ipsa terra peiorata est (G 119).

Genes. 19: Sal est condimentum ciborum: et ideo uxor Lot respiciens retro, versa est in statuam salis, quia punitio eius dat condimentum sapientiae poenitentibus ne ad pristina peccata revertantur (G 466).

Jacob. 2: De poena damni et non de poena sensus (G 475).

Jerem. 8: Populus nolebat audire medicum, nec recipere medicinam. (G 529)

Luc. 9: Arator respiciens retro facit sulcum tortuosum aut inutilem: sic accipiens melioris vitae statum, et habens affectum redeundi ad pristinum statum ineptus est regno adipiscendo (G 468).

---

[80] IX. mendean Walafrid Estrabon-ek burututako *Glossa ordinaria* izeneko honek Eliza erromatarreko buruen aipamenak jasotzen zituen eta Bibliaren pasarteak argitzea zuen helburu. Erruz erabili zen XVII. mendera arte.

[81] Torresenetik jaso (1596, 619: "Glo. ord. Luc. cap. 7").

[82] XII. mendeko Laongo Antselmoren *Glossa interlinearis* izenekoarekin lotua nonbait. Guztiarekin ere Biblia *Vulgata*ren gainean egindako iruzkin mota berri honek ez zuen bazter utzi Walafrido Estrabon-en *Glossa ordinaria* ospetsua.

[83] Bibliaren inguruko iruzkinez osatutako lan entzutetsua, Lirako Nikolasek XIV. mendearen hasieran burutua. *Postillae* izenburuaz ezaguna.

[84] Nikolas Lirakoaren lanera jotzeko deia egiten da, baina orrialde honetan agertzen den latinezko perpausa glosarako erreferentzia-pasarte da, ez glosa bera.

[85] Estridongo Jeronimori egotzia. Ambrosiok zertxobait aldatua: "sola virtus est..." (*Expositio Evang. Lucam*, 7, 122 [PL 15, 1730]).

Prov. 3: Luxuria etsi ad horam satiatur, postmodum tamen ad appetendum arctius inflammatur (G 384)

Psalm. 31: Ex verecundia enim non aperiebat peccata sua, faciendo pro eis sacrificia in lege praecepta, quae pro variis peccatis, varie imponuntur. (G 526)

IV BESTELAKOAK

TRENTOKO KONTZILIOA (1545 – 1563)

Concilio Tridentino

4 sesioa, 5 kap.: *Saltem semel in anno. (G 534)*

6 sesioa, 13 kap.: *Munus perseverantiae [>Similiter de perseverantiae munere... quod quidem] aliunde haberi non potest, nisi ab eo, qui potens est eum, qui stat statuere ut perseveranter stet, et eum qui cadit, restituere (G 454)*

ELIZ TRADIZIOA

Missale Romanum

“Veni Sancte Spiritus” kanta: *In labore requies, in aestu temperies, in fletu solatium (G 502)*

Besterik⁸⁶:

*Contritio, a verbo contero*⁸⁷ (G 197)

*(Eleemosyna est meritoria, satisfactoria et impetratoria)*⁸⁸ (G 222)

Eleemosyna est meritoria gloriae et augmenti gratiae, si fiat ab homine existente in gratia et propter Deum. [...] Eleemosyna est satisfactoria pro poenis peccatorum dimissorum (G 222)

Eleemosyna est impetratoria (G 223)

Opera supererogationis (G 497)

[86] Hamaika liburutan aurki litezkeen aipuak.

[87] Teologiako esku-liburuetan ohiko den definizioa (honatx bat, 1669koa: “contritio dicitur a verbo contero, id est rem duram in partes minutissimas inminuo [...]”, A. Lezard, *Tractatus de Sacramentis*, 357 or.) honela egokitzen du Axularrek euskaraz: “contritio, a verbo contero, erran nahi baitu, chehatcea, çathitcea, porrosatcea [...]”.

[88] Testuaren alboan jarritako oharra. Tradizio teologikoan besteri ere (*oratio, oblatio...*) egokitu zaion formula.

ZUZENBIDE KANONIKOA ETA ZIBILA

De novi operis nuntiatione

31 art.: “Ceure lurrean, çure baimendua, eta licencia gabe, etche bat hasten deratçutenean...” (G 79)

Lege

Si plures in ff. novo lib. 5: “Ceren erraiten du legueac. Çuhaitz ba, bere dembora guztian, ondoz, eta erroz, çure baratcean, edo lurrean egon dena...” (G 214)